
katsaus

Informaatio ja prosessi

Muutoksia Kriittisessä korkeakoulussa

Onko avioero ratkaisu vai onnettomuus?

Järjestöt kulttuurin muutoksessa

Ihmisen tunnistaminen kasvatuksen perustana

Kuka sen arvokadon oikeastaan keksikään?

Herättelijän vastuu

KRIITTINEN
KORKEAKOULU

2.1986

14. (26.) vuosikerta
Kuusi numeroa vuodessa.

Julkaisija

Kriittisen korkeakoulun kannatusyhdistys ry.

Toimisto

Meritullink. 9 A 15, 00170 Helsinki
ma-pe klo 9-16. P. 661 925
ps-tili 715 56-0

Toimittajat

Kari E. Turunen, päätoimittaja
Asta Haapalainen
Sini Piippo
Kaarina Vartia

Tilausmaksu 70 mk
ps-tili 715 56-0

Irtotunnot

å 15 mk Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa,
Porthanian paperikauppa, Kasvisravintola ja Suomen
Luonnonsuojelun Tuki ja Kriittisen korkeakoulun toimisto

Kriittinen Korkeakoulu

on yksityinen ja sitoutumaton valtion tuella toimiva
kulttuurikeskus.

Se on perustettu vuonna 1968.

Kriittinen korkeakoulu pyrkii

- tarjoamaan tietoja ja virikkeitä kaikille,
jotka ovat kiinnostuneita aikamme ongelmista,
- järjestämään kiinnostuneille mahdollisuuksia
itsensä ja ympäristönsä kehittämiseen,
- edistämään sellaisen tiedon syntymistä ja kehittymistä,
joka antaa uusia näkökulmia todellisuuden ymmärtämiseen
sekä
- tarjoamaan mahdollisuuksia eri aatteiden, oppien ja
mielipiteiden kohtaamiselle.

Johtokunta:

Johtaja Tapani Sihvola
Prof. Eino Heikkinen
Toim.joht. Aira Heinänen
Akateemikko Oiva Ketonen
Suun.pääll. Markku Lehto
Prof. Erkki Lähde
Kirjailija Matti Paavilainen
Fil.lis. Panu Rajala
Toim.siht. Perttu Rastas
Vt.prof. Singa Sandelin
Osastopääll. Kalevi Suomela
Prof. Reijo Wilenius

Sihteeristö:

Esko Paakkola
— toiminnan yleinen suunnittelu
— ohjelman suunnittelu

Martti Tuomola

— inhimillisen kasvun seminaari

Kari E. Turunen

— tutkijayhteisö

Asta Haapalainen

Terttu Lemström
Sini Piippo
— toimisto

Kriittisen korkeakoulun

jäsenmaksu 30 mk ainaisjäsenmaksu 300 mk.

SISÄLTÖ:

KARI E. TURUNEN: Informaatio ja prosessi	3
ESKO PAAKKOLA: Muutoksia Kriittisessä korkeakoulussa	5
MATTI JOENSUU: Onko avioero ratkaisu vai onnettomuus?	6
ANTTI-VEIKKO PERHEENTUPA: Järjestöt kulttuurin muutoksessa	11
KARI E. TURUNEN: Ihmisen tunnistaminen kasvatuksen perustana	18
HANNU VIRTANEN: Kuka sen arvokadon oikeastaan keksikään?	24
TAPIO KAITAHARJU: Herättelijän vastuu	29

Informaatio ja prosessi

Ihmisen ajatusenergiat

Ihmisen sielunelämä on energeettinen ilmiö. Kun ihminen kohtaa ympäristön ärsykyksiä ja virikkeitä, hänen sisimpänsä vastaa niihin jollakin tavalla. Sielunelämän tilasta ja kehityksestä riippuu se, miten koemme ympäristömme. Lapsen maailma on toisenlainen kuin aikuisen maailma. Lapsen sielu "tulkitsee" ympäristön toisin kuin aikuisen sielu.

On myös olemassa asioita, joihin emme oikein saa suhdetta. Sisäisestä maailmastamme puuttuvat edellytykset jonkin virikkeen kohtaamiseen ja ymmärtämiseen. Usein tällöin on kyse siitä, etten ole viljellyt riittävästi sitä kokemuksen aluetta, jota edellytettäisiin tuon asian ymmärtämiseksi. Helpoin tapa on tällöin torjua jonkin ilmiön merkitys tai jopa todellisuus. Itse asiassa vain se on minulle todellista, jonka olen kyennyt kohtaamaan.

Informaattinen maailmankuvamme painostaa ajattelemaan, että tietäminen on muistiinpainamista ja mielessäpitämistä. Tiedämme tosin, että monet oppiaineet edellyttävät käsittämisen vähäistä syntymistä ja oivallusta (esim. matemaattiset oppiaineet). Yleinen käsitys on kuitenkin se, ettei tieto kosketa mitenkään erityisen syvästi persoonallisuuttani, vaan tapahtuu ikään kuin "tietävässä osassa" minua.

Ihmisessä on luonnollisesti varsin pelkistettyjä informaattisia toimintoja. Ainakin ne saattavat tuntua pelkistetyiltä ja persoonallisuutta koskettamattomilta silloin, kun ne kitkattomasti liittyvät yleiseen orientoitumiseeni todellisuuteen. Syvimmiltään ajattelukin on kuitenkin vahvasti persoonallinen prosessi. Informaattinen päätös tosin sivuuttaa persoonalliset ulottuvuudet ja näin ihmiset eivät opi tulemaan toimeen ajattelunsa kanssa. He ikään kuin luovuttavat mielensä informaatiolle.

Ajatusvirikkeissä, informaatiossa, elää kuitenkin myös maailmankatsomuksellisia ja teoreettisia päätöksiä. Jos ihminen haluaa säilyttää itsenäisen suhteen näihin, hänen on löydettävä omakohtainen ajattelun muodostus. Tämä edellyttää usein tyhmentymistä, omassa itsessään sen kuuntelua, mitä ajatusvirikkeet merkitsevät minulle persoonallisesti. Omaan ajatukseen ponnistaminen vaikuttaa joskus myös jukuripäisyydeltä.

Tietämättömyys maailmankatsomuksellisista päätöksistä informaation yhteydessä, merkitsee alistumista valtojen välikappaleeksi. Luova persoonallinen omakohtainen orientoituminen heikkenee. Tosin tällaista tarvitaan yhä vähemmän yhteiskunnassamme, jossa edellytetään noudattamista ja "oikeita viitekehyksiä", "oikeata diskurssia". Vallat ovat närkästyneitä oma-päisyydestä.

Informaattinen ja prosessuaalinen tieto

Pelkistyneimmillään informaattinen tieto on jotain, joka vain tarttuu meihin ja elää meissä sitten kuin loisenä. Toinen ääripää tietoa on prosessuaalinen tieto. Siinä on kysymys kehityskulusta, jonka seurauksena saa suhteen johonkin asiaan tai ilmiöön. Jokin alkaa muuttua puhuttelevaksi ja todelliseksi, kun tarvittavat sielunenergiat heräävät ja avautuvat minussa. Ihmisen kehitys niin lapsuudessa kuin aikuisuudessa on sielun energieettisten potentiaalien heräämistä ja muotoutumista.

Autoritaarinen kansanvalistus lähtee siitä, että kansalle on kerrottava, kuinka asiat todella ovat, kuinka asioista oikein puhutaan. Demokraattisempi näkemys lähtee siitä, että ihmisessä viljellään hänen sielun-energioitaan niin, että hän voisi muodostaa omakohtaisen käsityksen asioiden kulusta.

Kohtaamisessa kysymys ei ole pelkästään vain tiedosta, vaan sisäisen elämän liikkeistä, jotka mahdollistavat suhteen saamisen elämän ilmiöihin. Jokin inhimillisen harrastuksen alue ei ole todellista hänelle, joka ei ole siihen saanut suhdetta. Hän kulkee pimeydessä sen suhteen.

Pelkistyneesti ja sattuvasti prosessuaalinen tieto tulee esiin erilaisissa psykodynaamisissa ajattelutavoissa. Niissä voi sanoa jonkun kehittyvän ”asian tuntijaksi” vasta saavutettuaan omakohtaisen kokemuksen ilmiöistä ja käsitteistä, joilla puhutaan. Prosessuaalisen tiedon käsite tällä suunnalla on avannut aivan uuden intellektuaalisen ulottuvuuden intellektuaaliseen perinteesemme.

Aito tieto on prosessuaalista tietoa kaikilla tärkeillä inhimillisen kokemuksen alueilla, taiteessa, filosofiassa ja uskonnossa. Moni inhimillisen harrastuksen ala vaatii passiiviseltakin vastaanottajalta työskentelyä, ennen kuin se alkaa elää hänen kokemuksessaan.

Herkimmät kokemuksen alueet ovat ehkä mahdottomia informoida. Niiden välittämiseen tarvitaan erityistä taitoa, taitavuutta, siis taidetta. Jonkin asian viljelemättömyys sen takia, että sen yksiselitteinen informoitavuus on vaikeaa, johtaa kulttuurin kuihtumiseen. Kulttuurin kuih-

tuminen on ihmisten sisäisten, hienostuneimpien energioiden viljelemättömyyttä.

Persoonallinen voima

Kokemisen herkkyyks, energieettisten mahdollisuuksien avautuminen, mahdollistaa kohtaamisen. Ajattelu on se voima, joka mahdollistaa kohdatun jäsentämisen, jäsentyneen kohtaamisen. Ajattelulla me myös pidämme kohtuullista etäisyyttä, palautamme harkinnan itsellemme. Jos menetämme suhteen ajattelumme, omaan ajatuksen muodostukseen, olemme erilaisten oppien ja teorioiden, sekä tunteenomaisten imujen viemiä.

Ajattelu ei ole viaton voima. Se avaa ja sulkee, molempia yleensä yhtä aikaa. Siksi ei saa antaa ajatuksen viedä mieltänsä. Ajatuksiin on palautettava kiika ja hitaus, jotta ne eivät kulkisi itsestään. Ajattelu on palautettava itselleen, tunnettava sen heikkous ja avuttomuus, mutta myös sen kirkastava voima. Joka tietää helposti, ei vielä tiedä. On hyvä oppia sokraattiseen kokemukseen: ”Tiedän, että en tiedä”.

Tiedossa ja ajatuksessa elää aina absoluuttisen totuuden harha. Kuinka todelta omat ajatukset tuntuvatkaan ja kuinka ne nostavatkaan arvoani! Ainakin jos olen liittynyt arvostettuun ajatusperinteeseen, arvostettuihin muotoihin. Kuinka vaikea onkaan olla tietämätön ja odottaa ajatusta ja hylätä se. Kun ajatukset eivät kutoudu panssariksi tai paketiksi ympärilleni, säilytän hauraan ja herkän kohtaamisen kyvyn.

Lähes yksinomaan informaattiseen tiedon käsitykseen pitäytyvä koulutuksemme kasvattaa heikkoja minuuksia. Opiskeleva nuoriso näyttää juuri nyt erityisen hyvin paketoidulta ja pelkää ajattelun heräämistä. Se onkin pelottavaa, koska monet prosessit ovat ilmeisesti jääneet käymättä tai vaivallisesti kehittyneet.

KET

Muutoksia

Kriittisessä korkeakoulussa

Kriittisen korkeakoulun kannatusyhdistys ry:n vuosikokous pidettiin 1.4.1986. Kokous hyväksyi toimintakertomuksen vuodelta 1985, vahvisti tilinpäätöksen ja myönsi vastuuvapauden johtokunnalle niinkuin yleensä vuosikokouksissa menetellään. Normaalin vuosikokouksoreografian mukaan hyväksyttiin myös uusi toimintasuunnitelma ja talousarvio tälle vuodelle. Yhdistyksen jäsenmaksu on viimevuotiseen tapaan 40 mk.

Vuodesta 1984 lähtien puheenjohtajana toiminut johtaja Ville Repo halusi luopua tästä tehtävästä ja hänen tilalleen vuosikokous valitsi Kuntokallion vanhustyön tutkimus- ja koulutuskeskuksen johtajan Tapani Sihvolan. Tapani Sihvola ei ole mikään uusi mies näissä ympyröissä. Hän on toiminut jo useita vuosia Kriittisen korkeakoulun kannatusyhdistyksen johtokunnan jäsenenä.

Johtokunnan muista jäsenistä olivat erovuorossa koulutuspäällikkö Seppo Matinvesi ja kulttuuriasianneuvos Paula Tuomikoski. Eronpyyntönsä vuosikokoukselle olivat lisäksi jättäneet seuraavat henkilöt: opetuspäällikkö Agneta von Essen, toimittaja Heidi Hautala, toimittaja Juha Olavinen sekä pääsihteeri Antti-Veikko Perheentupa. Erovuoroisten ja eronpyyntönsä jättäneiden tilalle vuosikokous valitsi seuraavat henkilöt: akateemikko Oiva Ketonen,

professori Eino Heikkinen, apulaisprofessori Singa Sandelin, fil.lis. Panu Rajala, toiminnanjohtaja Aira Heinänen, kirjailija Matti Paavilainen sekä toim.siht. Perttu Rastas. Vanhoista johtokunnan jäsenistä jatkavat edelleen professori Reijo Wilenius, professori Erkki Lähde, osastopäällikkö Kalevi Suomela sekä suunnittelupäällikkö Markku Lehto.

Vuosikokous esitti lämpimät kiitokset johtaja Ville Revolle hänen pitkäaikaisesta toiminnastaan Kriittisen korkeakoulun piirissä. Johtaja Repo on jo 1970-luvun alkupuolelta lähtien toiminut kannatusyhdistyksen varapuheenjohtajana ja vuodesta 1984 lähtien yhdistyksen puheenjohtajana. Mainittakoon, ettei johtaja Repo jätä Kriittistä korkeakoulua kokonaan, vaan jatkaa toimintaansa Kriittisen korkeakoulun kulttuurisäätiössä.

Lämpimät kiitokset esitettiin myös Antti-Veikko Perheentuvalle joka on vuodesta 1978 lähtien hoitanut pääsihteerin tehtävää ja käytännössä vastannut Kriittisen korkeakoulun toiminnasta ja sen kehittämisestä, lisäksi hän on toiminut johtokunnan jäsenenä. Antti-Veikko Perheentupa on vuoden alkupuolelta lähtien siirtynyt hoitamaan lähinnä Kriittisen korkeakoulun kulttuurisäätiön ja Sosiaalipedagogiikan säätiön asiamiehen tehtäviä. Läheinen yhteys Kriittiseen korkeakouluun siis säilyy edelleen.

Myös muita johtokunnasta luopuneita tai poisjääneitä kiitettiin Kriittisen korkeakoulun hyväksi tehdystä työstä.

Kriittisen korkeakoulun toiminnan yleinen suunnittelu on siirtynyt toiminnanjohtaja Esko Paakkolalle. Hänen vastuullaan on myös ohjelmatoiminta. Katsauksen päätoimittajana jatkaa Kari E. Turunen Jyväskylästä ja toimittajina Asta Haapalainen ja Sini Piippo. Inhimillisen kasvun seminaarin toiminnasta vastaa suunnittelusihteeri Martti Tuomola. Uutena projektina on käynnistynyt kasvatuskulttuuriprojekti, jonka vastuullisena tutkijana (projektisihteerinä) toimii FM Liisa Kiesiläinen. Yhdistyksen toimisto on Meritullinkatu 9 A 15:ssä ja se on yhteinen Sosiaalipedagogisen keskuksen kanssa.

Matti Joensuu:

Onko avioero ratkaisu vai onnettomuus?

Minun tekee mieleni ensiksi hieman puolustella tätä nykyistä avionrikkoja sukupolvea — raamatullista sanontaa käyttääkseni. Tilastollinen tosiasia on, että ennen avioerot olivat paljon harvinaisempia kuin nykyään. Siitä on vedetty usein sellainen johtopäätös, että ennen ihmiset olivat kypsempiä ja että heidän moraalinen selkärankansa oli lujempi. Heillä oli usko Jumalaan ja se kantoi heitä. Sitä en tahdo lainkaan väheksyä enkä mitätöidä. Mutta tekee mieli hieman tarkastella heidän avioliittonsa kestävyyttä niitten niukkojen tietojen valossa, mitä meillä on.

Ennen eroa ei tarvittu

Esitän nyt hyvin kapean otoksen, mutta arvelen sen kuvaavan jollakin tavalla tilannetta vuosisadan takaa. Isoisäni, isän puo-

lelta, joka syntyi v. 1838, samana vuonna kuin Aleksis Kivi, meni naimisiin 25-vuotiaana 23-vuotiaan Vilhelmiinan kanssa. Vilhelmiina synnytti viisi lasta ja kuoli kuudenteen synnytykseensä 35-vuotiaana. Avioliitto kesti siis 12 vuotta. Sen jälkeen isoisä meni 39-vuotiaana toiseen avioliittoon toisen Vilhelmiinan kanssa, joka oli silloin 21-vuotias. Tämä toinen vaimo synnytti 12 lasta ja kuoli vasta 63-vuotiaana. Tämä avioliitto kesti 42 vuotta. Vaari eli 94-vuotiaaksi.

Isoisä äidin puolelta meni naimisiin 23-vuotiaana 18-vuotiaan Alinan kanssa. Alina kuoli 24-vuotiaana synnytettyään viisi lasta. Avioliitto kesti siis kuusi vuotta. 31-vuotiaana isoisä solmi uuden avioliiton myös 31-vuotiaan Alman kanssa, joka synnytti kuusi lasta ja kuoli 64-vuotiaana. Tämä isoisä kuoli 65-vuotiaana. Tämä avio-

liitto kesti 33 vuotta.

Avioliittojen keski-ikä ei ollut kovin suuri viime vuosisadalla ja tämän vuosisadan alussa. Ei ole tainnut kukaan laskea, paljonko se oli silloin ja paljonko nyt. Arvelisin, ettei kovin huomattavia eroja ole. Ero on siinä, että sen, minkä nykyään hoitaa suurelta osin avioero, hoiti ennen kuolema. Näille minun isoisilleni ei enää pitänyt tulla mitään ns. 50:n villitystä, ennenkuin heillä jo taas oli uusi vaimo. Puolison varhainen kuolema pelasti siltä. Voimme arvailla, että kuolema toi toisinaan ratkaisun myös riittäeseen ja ahdistavaan avioliittoon. Eräs minua vanhempi pappi kertoi kerran, että joidenkin hautajaisten yhteydessä muuan mies oli jäänyt haudalle, kun muu saattoväki oli jo siitä lähtenyt. Hän tuntui itkevän katkerasti, jolloin tämä pappi oli mennyt hänen luoksensa ja kysynyt, oliko tämä vainaja hänelle hyvinkin läheinen ihminen. Mies oli vastannut, että ei ollut. Hän sanoi itkevänsä sitä, että muilta kyllä vaimo kuolee, mutta häneltä ei.

Tässä karmeassa jutussa tuo kansanmies sanoo ääneen sellaista, mitä meidän monen alitajunnassa tai päiväunelmissa on silloin, kun avioliitossamme on ahdistava kriisi. Kuolema toisi siihen kunniallisen ratkaisun. Milloin on kuviteltu toisen kuolemaa, milloin liikuttu lähellä itsemurhaa. Mutta toisen kuoleman kuvittelemisen on niin syyllisyyttä tuottavaa, että sitä ei uskalleta itsellekään myöntää. Syyllisyyden kanssa ollaan tekemisissä silloinkin, kun avioeroa mietitään tai pannaan se toimeen ahdistuksesta ulospääsynä.

Me voimme vain kuvitella sitä surua ja huolta, mitä kuoleman majesteetin toimeenpanema ero on aiheuttanut esivanhemmillemme. Heistä toinen jäi usein monen pienen lapsen kanssa yksin. Tuskin olimme valmiita vaihtamaan heidän elämäntilanteeseensa. Vaikka sosiaalinen tilanne nykyisin on toisenlainen, on eron aiheuttama suru usein yhtä suuri ja tuskallinen kuin se oli esi-isiemme aikana. Ero on vain siinä, että suru silloin oli kunniallista, hovikelpoista. Naapurit ja sukulaiset tukivat siinä. Avioeron aiheuttama suru on useimmiten ei-hovikelpoista surua, joka kätketään. Kuljetaan kuin ei mitään olisi tapahtunut, vaikka sydän olisi halkeamaisillaan. Yritetään pitää kasvot samanlaisilla perusluke-

milla kuin lehtien juorupalstojen julkkikset erosta kertoessaan. Niissäkin tuska ja ahdistus on kätkeyty ja niiden olemassaolo kielletty. Kukapa paljastaisi avoimia haavojaan ja surkeuttaan vieraitten ihmisten ruodittavaksi. Se saattaa paljastua vain pilkahduksin. Esimerkiksi lapsi rupeaa koulussa oireilemaan, laiminlyö tehtävänsä tai käyttäytyy muulla tavalla itseään tuhoavasti. Tai joku ihminen näyttää oudosti laihtuvan, ryhtyvän juopottelemaan tai muuten luhistuvan.

Ihmisen vaikea ratkaisu

Onko avioero siis ratkaisu vai onnettomuus? Tekee mieli sanoa, että se on ratkaisu ja nykytilanteessa ihmisen vaikea ratkaisu.

Se on pelottava ja aina jollakin tavalla syyllisyyttä tuottava ratkaisu. Toisinaan puoliset, jotka oikeastaan ovat päätyneet tai päätymässä siihen, että ero on pienempi paha kuin avioliiton jatkaminen, työntävät lopullisen ratkaisun tekemistä toinen toiselleen. He jopa provosoivat toisiaan tekemään muodollisen ratkaisun. Sen tekemisellä tai tekemättä jättämisellä voi ehkä eliminoida tulevaisuudessa sellaisen tilanteen, jossa oma lapsi, itse tai joku muu ihminen voisi sanoa: "Sinä sitä halusit ja tässä sitä nyt ollaan. Se on sinun syysi."

Siihen kenelle päätös avioerosta lopullisesti kuuluu, liittyy filosofinen ja juridinen ongelma. Todennäköisesti primitiivisten heimojen suvut, jotka päättivät siitakin, ketkä menevät keskenään naimisiin, tekivät eropäätöksen. Jo naimiskaupassa usein myös sovittiin, mitä taloudellisia seurauksia mahdollisesta avioerosta tulee.

Nykyisessä yhteiskunnassa päätöksen avioerosta tekee tuomioistuimien, joissakin tapauksissa kirkko. Perinteisesti avioerolait ovat perustuneet siihen, että toinen puolisoista syyttää toista jostakin karkeasta rikkomuksesta, usein yksittäisestä teosta, kuten uskottomuudesta, pahoinpitelystä tai elatusvelvollisuuden laiminlyönnistä.

Tosin avioerolait ovat viime vuosikymmeninä kehittyneet siihen suuntaan, että lopullinenkin ratkaisu on yhä enemmän siirtynyt puolisoitten itsensä käsiin. Meillä esi-

merkiksi asumuseron kautta eroon voidaan päästä siten, että puoliset yhteisestä sopimuksesta anovat ensiksi asumuseroa. Tuomioistuimien ei silloin kysy, kumpi heistä on syyllinen, vaan asumusero myönnetään ja vuoden kuluttua avioero, jos niin halutaan.

Mutta olkoon avioerolaki millainen hyvänsä, aloitteen avioeroprosessiin on aina tultava puolisoitten tai toisen heistä tekemänä. Ja se varsinaisesti on se pelottava ja vastuunalainen ratkaisu.

On ymmärrettävää, että avioerot ovat huomattavasti lisääntyneet kaikissa teollistuneissa maissa, joissa avioliitto pysyy tai kaatuu pääasiallisesti puolisoitten välisen suhteen varassa. Ja kahden ihmisen välinen suhde on hauras. Se on hauraampi kuin esimerkiksi taloudelliset aidat. Yhteiskunnissa, joissa perhe muodostaa ainoan sosiaaliturvan, ero on miltei mahdoton. Meilläkin ero on oikeastaan aina köyhdyttävä, joskus jopa taloudellisesti raunioittava. Mutta siinä ei varsinaisesti kukaan kuole, ei ainakaan nälkään.

Jos avioliitto syystä tai toisesta käy hyvin vaikeaksi tai ahdistavaksi, ihminen voi valita sen jatkamisen tai eron. Se toinen vaihtoehto voi joskus olla todella paha. Sitä kuvaa kaskunomaisesti eräs lausahdus. Täällä Helsingissä oli 40-50 -luvun taitteessa perheneuvonnassa mukana eräs lääkäri, joka sitten muutti Itä-Suomeen. Sen jälkeen joku kysäisi häneltä, oliko niillä ihmisillä siellä Itä-Suomessa yhtä paljon vaikeuksia avioliitossa kuin täällä Helsingissä. Hän vastasi: "Kyllä heillä on, mutta he eivät eroa kuten täällä, vaan jäivät toisinaan umpikujatilanteessa hitaasti tappamaan toinen toistaan."

On todella vaikeaa ratkaista, mikä on isompi, mikä pienempi paha itsensä ja lasten kannalta. Siinä on kysymys erittäin vaikeasta tilanteen arvioinnista. On arvioitava omaa ja toisen kykyä sopeutua, muuttua, ymmärtää, antaa anteeksi, samoin koko suhteen uudistumismahdollisuuksia. Siinä arvioinnissa tarvitaan vierasta apua. Ja perheasiain neuvottelukeskustoissa siihen joudutaan antamaan apua. Mutta lopullista ratkaisua ei voi tehdä kukaan sivullinen. Sivullinen voi kuitenkin valottaa eri näkökulmia ratkaisun selvittämiseksi, jotta asianomaiset itse voisivat siitä vakuuttua.

He joutuvat itse kantamaan ratkaisun seuraukset, olivatpa ne mitkä hyvänsä.

Avioeron juridiikkaa

Väitänkin, että avioero on juridisesti hyvin yksinkertainen prosessi, jos ihmiset ovat siitä yksimielisiä ja jos heillä ei ole tunteita. Varsinainen vaikeus perustuu siihen, että ihmisen on tehtävä harkittu, kauaskantoisen ratkaisu omassa asiassa. Hän on itse asianomainen poikkeuksellisine tunnekuohuineen.

Tämän vuoksi viimeksi työskennellyt avioliittotoimikunta, joka teki ehdotuksen avioliittolakien uudistamisesta, ehdotti avioeroprosessiin vaihtoehtoisiksi toimenpiteiksi sovittelua tai puolen vuoden odotusaikaa. Uskon, että tämä sovittelu on parempi kuin nykyinen käytäntö, jossa nämä asiat hoidetaan käräjäomalla julkisesti toisiaan vastaan kumpikin asianajajansa avustuksella. Sovittelu ei suinkaan tarkoita puolisoitten ylipuhumista avioliiton jatkamiseen, vaan keskustelua ulkopuolisen asiantuntijan kanssa siitä, mistä kaikesta on kysymys ja millä tavalla asiat voitaisiin järjestää ja sopia lasten parhaaksi; esimerkiksi taloudelliset velvoitteet on kyettävä hoitamaan jne. Uskon, että sovittelun linja on oikea. Se on tulevaisuuden linja. Tulevaisuuden avioerolakien perustana ei ole enää syyllisen etsiminen ja rikkomuksen perusteella tuomitseminen. Avioeron perustaksi tulee aviosuhteen parantumaton rikkoutuminen tai sen toteaminen, että aviosuhde ei enää toimi, kuten eri maiden avioerolaeissa sanotaan. Avioliittonsa todellisen tilan tietävät vain puoliset itse. Heidän auttamisensa sen selvittämiseen on eroprosessin pääkysymys. Tämä ns. sovitteluneuvottelu on vaikea, mutta se on oikea linja. Siinä yritetään saada oikeata härkää sarvista kiinni sen sijaan, että pyörittäisiin jonkun sivuasian kimpussa. Oikeuden päätös sekä avioerosta että kaikista velvollisuuksista ja oikeuksista sen jälkeen tarvitaan, siitä ei ole epäilystäkään. Mutta sen tekeminen on yksinkertaista, jos on onnistuttu käymään neuvottelut siitä, mitä reallisia mahdollisuuksia on asiain hoitamiseksi ja mikäli niistä on päästy sovintoon. Nä-

mä usein hyvin paljon emotioita sisältävät neuvottelut eivät tarvitse julkisuutta.

Ihmisten, sekä eronneitten vanhempien että heidän lastensa on elettävä myöskin eron jälkeen. Mitä paremmin on onnistuttu selvittämään asioita eroprosessissa, sitä vähemmän siitä aiheutuvia ristiriitoja täytyy kantaa mukana jatkuvasti. On otettava huomioon mm. se, että monet menevät eron jälkeen uudelleen naimisiin. Nykyisin on yhtä paljon kuin ennenkin perheitä, joissa on isä- tai äitipuoli tai lapsia puolittain eri vanhemmista. Nämä ovat ns. uusavioliittoja. Niiden onnistumiselle merkitsee paljon myös se, miten on pystytty selviytymään edellisistä avioliitoista ja todella päästy niistä irti.

Ihmisten asenteet

Jos tarkastelemme sivullisten asenteita avioeroihin nähden, huomaamme kaksi ääriasennetta. Toisen ääripään mielestä avioero on aina jollakin tavalla kevytmielinen ratkaisu. Se perustuu joko siihen, että toinen puolisoista on rakastunut johonkin sivulliseen ja haluaa päästä entisestä eroon tai siihen, että on suututtu tai loukkaannuttu jostakin ja tehdään akkipäätös erosta. Tällaisia ovat näyttävimmät riskit eropäätöksiä tehtäessä. Rakastuminen on erityinen riski. Melkein kuka tahansa voi nykytilanteessa rakastua, jos ei pane tietoisesti vastaan. Mutta rakastuminen on prosessi, joka menee aina ohi. Kaikkiin avioeroihin ei kuitenkaan ole tällaisia syitä.

Toinen ääripää taas saattaa sanoa, että naimisissa olevat ihmiset ovat aikuisia. Kyllä kaksi aikuista ihmistä tietää, mitä he tekevät. Ei siinä tarvita sivullisia holhoajia. Samoin sanotaan, että eronneittenkin vanhempien lapsilla pitää olla oikeus isään ja äitiin. En ollenkaan usko, että kumpikaan vanhemmista haluaisi hyljeksiä lapsiaan. Kysymys on siitä, että vanhemmat eivät ole emotionaalisesti päässeet irti toisistaan. Heidän keskinäinen suhteensa sotku on se varsinainen vaikeus joka hankaloittaa suhteita lapsiinkin. Ja sitä ei millään mahtikaskyllä tai moraalisella nuhteella saada poistetuksi.

Muuan eronnut rouva kuvasi tätä suhde-

vaikeutta: "Aina kun entinen mieheni tuli katsomaan lapsia, minulle tuli joko hirveän ikävä häntä tai sitten tulin hirveän vihaiseksi. Kesti kahdeksan vuotta ennenkuin vapauduin miehestäni siten, että nyt suhtaudun häneen vähän niinkuin etäiseen sukulaismieheen, jonka näkeminen ei enää hetauta." Tähän irtautumiseen hän sanoi saaneensa apua käsiteltyään asiaa eräässä hoitoryhmässä.

On tosiasiaa kieltämistä, jos väitetään, että aikuiset ihmiset voivat helposti ja kivuttomasti päättää näistä asioista ja selvittää niistä.

Suhteen solmiminen

Jotta tulisi edes hieman perusteltua sitä, miksi avioeropäätös on niin paljon vaikeampi tehdä kuin moni muu päätös ja miksi on niin vaikeata irtautua aviokumppanistaan ja perheestään, on hieman tarkasteltava liittoa, josta ollaan irtautumassa.

Kuvitelkaamme hieman, miten tällainen läheinen suhde syntyy. Tavallisesti kaksi ihmistä rupeaa keskustelemaan keskenään. He testaavat toisiaan, tarkkailevat tulevatko ymmärretyksi ja hyväksytyksi. Mitä enemmän he saavat myönteistä palautetta, sitä enemmän he uskaltavat puhua itsestään ja sitä aremmista asioista. Sanotaan, että ratkaisevaa suhteen kehityksessä on se vaihe, kun aletaan puhua toiselle täysin luottamuksellisista, ehkä aroista asioista, joista ei koskaan ole kenellekään puhuttu. Tällainen suhde tuntuu hyvältä. Toinen tuntuu läheiseltä. Hänestä tulee tärkein ihminen. Mutta samalla alkaa tapahtua sitoutumista. On sellainen tunne, että haluaa pitää tuon ihmisen koko elämän ajan, haluaa lapsen hänen kanssaan. Amerikkalainen Murray Davis sanoo, että parissa vuodessa tällainen läheinen sitoutuminen on kehittynyt yhtä lujaksi kuin kymmenissä vuosissa.

Mutta sitoutumisella on kääntöpuoli. Jos rupeaa näyttämään siltä, että tuolle toiselle joku muu ihminen uhkaa tulla läheisemmäksi ja tärkeämmäksi kuin minä, tulee ns. mustasukkaisuusahdistus, hyljätyksi tulemisen uhka. Tämä ahdistus on hirveän kovaa. Sen voimaa olen ihmetellyt koko

ikäni kohdatessani sitä perheneuvontatyös-
sä. Toisinaan näyttää siltä, että toisen puo-
lison ilmaistessa tavalla tai toisella hylkää-
misperiteitä, toinen ahdistuu ja takertuu.
Osat saattavat vaihtua ja aina käy samalla
tavalla. Se joka äsken oli hylkäämässä, ta-
kertuu nyt, kun toinen näyttää hylkäämis-
oireita. Voidaan sanoa, että ei voi omistaa
toista ihmistä. Mutta se ei auta. Kaikki
näyttävät ahdistuvan tässä tilanteessa,
etenkin jos on ollut todella läheinen suhde,
vaikka se olisi jo väljähtynytkin.

Viha, suru ja uusi mahdollisuus

Näyttää siltä, että läheisestä suhteesta ei
päästä irti ilman vihaa. Tällainen piirrehän
näkyi murrosikäisissä lapsissa, jotka alka-
vat itsenäistyä ja irtautua vanhemmistaan.
Monen täytyy potkia vanhempiaan pääs-
täkseen irti. Kuvaava on edellä mainitsema-
ni rouvan ilmaisu, että hän kahdeksan
vuotta vuoroin vihasi vuoroin ikävöi mies-
tään. Ymmärrämme, että ihmisten ollessa
tällaisessa tunnetilassa ei voida sanoa, että
tottahan aikuiset ihmiset osaavat asiansa
ratkaista ja tietävät mitä tekevät.

On kuitenkin otettava huomioon, että
myös lasten ja vanhempien suhteet ovat in-
tiimejä suhteita. Ne ovat erilaisia kuin mie-
hen ja naisen rakkaussuhde, mutta niissä
on myös hyvin paljon yhtäläisyyksiä. Ihmi-
nen ei ennakolta arvaa, miltä tuntuu mene-
ttää sekä puolisonsa että lapsensa.
Muuhan eronnut mies sanoi: "Joskus tulee
kadulla vastaan tuttavita, jotka kysyvät, mi-
tä sinun lapsillesi kuuluu. Se tuntuu siltä
kuin minua lyötäisi puukolla selkään, kos-
ka minä en itse tiedä, mitä heille kuuluu ei-
kä minulla ole edes oikeutta kysyä kuin
määräajoin."

Kun olen näin paljon kertonut avioeron
vaikeudesta, tunnen itseni jo syylliseksi.
Olen mahdollisesti lisännyt erossa tai eron
partaalla olevan ihmisen ahdistusta. Tar-
koitukseni ei ole maalata piruja seinille. On
muistettava, että eri ihmiset kokevat asioita
eri tavalla ja selviävät niistä myös eri taval-
la. Siksi tällainen asiain kuvaaminen tekee
aina joillekin vääryyttä.

Kuitenkin näen, että sen, joka on joutu-
nut eroamaan, on työskenneltävä itsensä

todella irti entisestä puolisostaan, jotta ei
tarvitsisi rimpuilla kahdeksaa vuotta tai
loppuikänsä. Sekään ei ole aivan harvi-
naista. Jotkut eronneitten vanhempien lap-
set ovat sanoneet, että he saavat aina olla
kieli keskellä suuta, kun isää ja äitiä ei voi
kutsua perhejuhliin koskaan samanaikai-
sesti. He eivät sitä kestä.

Tämä irrottautuminen on oikeastaan sa-
maa kuin ns. surutyö läheisen ihmisen
kuoltua. Siinäkin on opeteltava sopeutu-
maan siihen, että sitä toista ei enää ole ole-
massa. Erossa on vain mutkikkaampaa se,
että se toinen, jonka läheisestä suhteesta
pyrkii irti, kävelee aina silloin tällöin elävä-
nä vastaan.

Minun on vaikea sanoa eroa onnetto-
muudeksi, mutta vaikeus se on. Siitä voi
selvitä niinkuin muistakin isoista vaikeuk-
sista. Jos sen kykenee kohtaamaan ja työs-
kentelemään, siitä saa eräänlaisen pää-
oman niinkuin minkä tahansa vaikeuden
kohtaamisesta ja selvittelemisestä. Sen jäl-
keen voi kulkea pää pystyssä ja ymmärtää
lähimmäisiään ja heidän vaikeuksiaan en-
tistä paremmin. Mutta jos sen sijaan on
vain kääntänyt asialle selkensä ja juossut
pakoon etsien unohdusta, saattaa jotakin
samantapaista kohdatessaan joutua yhä
uudelleen ahdistukseen tai itsesääliin.

Tekee mieli sanoa jotakin erityisesti
eronneitten vanhempien lapsista. Hekin
kohtaavat ihan varmasti suuren vaikeuden
vanhempien erossa. Sitä ei ole syytä yhtään
vähätellä, mutta siitä ei saa vetää sellaista
johtopäätöstä, että eronneitten lapset
yleensä olisivat ongelmallisia. Kaikki riip-
puu heidän kyvystään selviytyä ja siitä mil-
laisia suhteita heillä on eron jälkeen. Heitä-
kin tämä kipeä kokemus voi kypsyttää ja
rikastuttaa. Elämässä on muitakin kolhuja
kuin avioerot. Ja niistä kaikista meidän on
selvittävä ja meillä on mahdollisuus selviy-
tyä.

Alustus on pidetty Kriittisen korkeakoulun
esitelmätilaisuudessa 4.11.85

Antti-Veikko Perheentupa:

Järjestöt kulttuurin muutoksessa

Järjestöt yhteiskunnan osana

Järjestöt ovat kiistämättömän tärkeä osa suomalaista yhteiskuntaa. Koska yhteiskunta muuttuu on järjestöjen muututtava sen mukana. Jotta näistä itsestäänselvyyksistä päästäisiin eteenpäin, kannattaa ensin pysähtyä miettimään, mitä me yhteiskunnalla tarkoitamme. Tämä käsite ei ole vain rajoiltaan epäselvä. Se on myös täynnä myyttistä latausta. Se edustaa jotakin meitä suurempaa, jonka hyväksi meidän on työkenneltävä ja jonka me voimme odottaa pitävän itsestämme huolta. Se on anonyymi olento, jota ei voi missään kohdata, mutta jonka edustajiksi monet ilmoittautuvat.

Yhteiskunta tuntuu edustavan monessa mielessä niitä asioita, joita esi-isämme sijoittivat Jumalaan. Meidän sukupolvellemme Jumala on kuollut. Kun ihminen on kuitenkin aina ollut ja tulee olemaan myyttisen alitajuntansa vanki, ei Jumala koskaan voi lopullisesti kuolla. Jumala syntyy meissä aina uudelleen ja elää tällä hetkellä yhteiskunnan salanimellä. Tämä näkökulma kannattaa pitää mielessä myös silloin, kun pohditaan järjestöjen osuutta yhteiskunnassa.

Käytännön näkökulmasta katsottuna yhteiskunta on ihmisten yhdessä suorittamien toimintojen kokonaisuus. Toiminnot puolestaan heijastavat arvoja ja niiden toteutumista tavoitteina. Arvojen kokonaisuutta olemme tottuneet kutsumaan kulttuuriksi, vaikka nykyisellä kielenkäytöllä onkin taipumusta vinouttaa kulttuurin käsite toiminnalliseksi ja lähes tuotannolliseksi. Kun toiminnot ja toiminnalliset rakenteet yhteiskunnassa muuttuvat, kysymys on viime kädessä kulttuurin tasolla tapahtuvasta muutosprosessista. Harvoin jos koskaan muutos on pelkästään käytännöllinen. Esimerkiksi rationalisointi on mitä suurimmassa määrin arvosidonnainen ellei suoraan uskonomainen käsite.

Demokratian idea on se arvokomponentti, joka tämän vuosisadan aikana on muuttanut kulttuurin rakennetta todennäköisesti enemmän kuin mikään muu tekijä. Demokratian ideassa ihmisen usko itseensä hakee muotoaan. Kulttuurievoluutio näyttää tulleen ihmisen aikuistumisen vaiheeseen. Jokainen kasvattaja tietää kuitenkin, että aikuistuminen on pitkä, vaikea ja monella tavalla ristiriitainen prosessi. Tämän prosessin vaikeudesta kertoo myös euroop-

palaisen ihmisen historia tällä loppuaan kohti kallistuvalla vuosisadalla. Tämän näkökulman sisäistäminen voi auttaa hyväksymään sen tosiasian, ettei mikään demokratisoitumisen osaprosessi voi olla helppo eikä vailla sisäisiä ristiriitoja.

Tämän kaukaa lähtevän esipuheen jälkeen voidaan vähitellen siirtyä pohtimaan järjestöjen olemusta. Järjestöt ovat keskeinen osa kansalaisten omaehtoista, itseohjautuvaa järjestäytynyttä osallistumista yhteiskuntaelämään. Järjestöjen syntyminen ja niiden voiman kasvu liittyy kiinteästi demokratian kehitykseen. Demokratia voidaan nähdä kahdensuuntaisena prosessina, jossa valtiovalta lähestyy kansaa ja kansa valtiovaltaa. Ensimmäinen tapahtunut äänioikeuden ja edustuksellisen päätöksenteon toteuttamisen kautta. Jälkimmäistä taas edustaa kansalaisten järjestäytyminen sekä poliittisiin puolueisiin että muihin kansalaisjärjestöihin.

Korostan vielä sitä edellä sanomaani, että demokratia on aina prosessi, ei koskaan pysähtynyt tila. Prosessiin kuuluva jatkuva muutos näkyy myös siinä, että eri ajankohdat painottavat eri tavoin demokratiaan kuuluvan kahden kehityskomponentin välistä tasapainoa. Vaikka Suomea onkin usein pidetty järjestötoiminnan luvattuna maana, näyttää valtiovallan arvo silti meillä ainakin toisinaan nousevan kovin korkeaan kurssiin. Tällaisen kehityksen pitäisi haastaa vastatoimiin niitä, jotka uskovat kansalaisten välittömän vaikutuksen merkitykseen demokratian toteutumisessa ja järjestöihin tämän vaikuttamisen kanavina. Itse asiassa valtiovallan ja järjestöjen välillä pitäisi aina vallita jonkinlainen antagonismi, jotta demokratia säilyttäisi sisäisen dynamiikkansa. Käytännössä voimme kuitenkin nähdä, ettei asia ole yksinkertainen. Valtiovalta on vaikea vastustaja. Sen käyttäjät nojaavat hyvin vahvoihin myynteihin, jotka elävät eräänlaisena alamaisuutena meissä kaikissa.

Suomalaisten sosiaali- ja terveysjärjestöjen historia

Tarkoitukseni ei tämän esityksen yhteydessä ole hahmottaa mitään historiallista ko-

konaisuutta, vaan erästä henkilökohtaista näkökulmaa järjestöhistoriaan. Tämä näkökulma lähtee siitä, että järjestötoiminta ja sosiaali- ja terveysjärjestöt sen osana liittyvät suomalaisen demokratian kehitykseen ja heijastelee sen eri vaiheita.

Järjestötoiminnan kehitys voidaan karkeasti ottaen jakaa kolmeen vaiheeseen, joita tässä nimitän varhaisvaiheeksi, kasvu- ja kamppailuvaiheeksi sekä sopeutumisvaiheeksi. Varhaisvaiheen juuret ovat eräiltä osin jo viime vuosisadan puolella, mutta varsinaisesti kehitys lähti liikkeelle itsenäisyyden alussa. Useimpia sen ajan yhdistyksiä voidaan luonnehtia hyväntekeväisyysjärjestöiksi. Tyypillistä aikakaudelle oli myös se, että jotkut järjestöt muodostuivat puolivirallisiksi laajoiksi yhteiskunnallisten toimintojen organisaatioiksi kuten Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistys ja Suomen Punainen Risti. Vammaisten yhteenliittymät tai muut vastaavat asiakasjärjestöt olivat aikakaudelle suhteellisen vieraita. Poikkeuksen muodosti vain aistivammaisien piirissä vuosisadan alkupuolella tapahtunut järjestäytyminen.

Ensimmäisenä merkkinä uudesta ajankaksosta voitaneen pitää Suomen siviili- ja asevelvollisuusinvaliidien liiton syntymistä 30-luvun lopulla. Varsinaisesti uusi nopea kehitys alkoi kuitenkin sotien aikana ja niiden jälkeisinä vuosikymmeninä. Sotainvalidien Veljesliittoa voidaan pitää varsinaisena tien avaajana sille ajattelulle, että vaikeuksissa olevat ihmiset voivat keskinäisellä yhteistyöllä ajaa asiaansa. Olennaista sen ajan järjestötoiminnalle oli pyrkimys itse toteuttaa koulutustoimintoja ja muuta jäsenkunnan tarvitsemaa apua. Itsenäinen ja tuloksellinen toiminta merkitsi myös järjestöjen arvovallan kasvua. Ne saattoivat painavimmin esittää kritiikkiä julkisen vallan toimintoja kohtaan ja ajaa läpi omia vaatimuksiaan. Mitä selkeämmäksi järjestöjen rooli painostusryhminä nousi, sitä enemmän järjestökenttä laajeni erilaisten uusien ryhmien havahtuessa oman joukkovoimansa käyttöön. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen nopeasti laajentuneesta joukosta oli täten muodostunut yhteiskunnan keskeinen rakennetekijä.

Hyvinvointi-ideologian läpimurto 1960-luvulla ja 70-luvun alussa merkitsi sosiaali-

poliittisen kamppailuvaiheen päättymistä. Järjestöjen kohdalla se ei kuitenkaan välittömästi merkinnyt niiden aseman muodostumista itsestäänselvyydeksi. Nopeasti laajentuneessa ja asemaansa vahvistaneessa sosiaaliburokratiassa syntyi tällaiselle kehitykselle tyypillistä omnipotenssista painetta. Jossakin vaiheessa oltiin valmiita siirtämään kaikki sosiaali- ja terveydenhuoltoon liittyvä toiminta julkisen sektorin hoidettavaksi. Järjestöjen toimeenpanotehtävät nähtiin välivaiheena. Ajan yleisen ideologian mukaan järjestöjen tehtävänä oli toimia jäsenkuntansa edun valvojina. Tämän roolin järjestöt suurelta osin hyväksyivät. Käytäntö kuitenkin osoitti, ettei niiden toimeenpanotehtäviä kyetty läheskään kaikilta osin ottamaan julkisen hallinnon hoidettavaksi. Vähitellen hyväksyttiin käytännössä se tosiasia, että järjestöt edustavat monelta osin vaikeasti korvattavaa asiantuntemusta ja toimintakapasiteettia.

Tästä tilanteen uudesta hahmottamisesta voidaan katsoa alkaneen sen kolmannen kehitysjakson, jota edellä olen luonnehtinut sopeutumisvaiheeksi. Tämä vaihe ei enää vaadi järjestöiltä kamppailua olemassaolon oikeudesta eikä pääosaltaan enää toiminnan taloudellisestakaan pohjasta. Silti tämä vaihe ei ole vailla vaaroja. Nyt on kysymys siitä, säilyttävätkö järjestöt oman itsenäisen luonteensa vai tuleeko niistä julkisen hallinnon jatkeita. Mutta ennenkuin tähän kysymykseen voidaan perusteellisemmin paneutua täytyy tarkastella yhteiskunnan kehityksen yleistä dynamiikkaa.

Demokraattinenkin valta on ongelma

Terveyden ja sairauden problematiikka ei koske vain yksityistä ihmistä. On tapana puhua myös terveistä ja sairaista yhteisöistä. Tällaiset kielikuvat ovat monessa mielessä perusteltuja. Kokonaisten yhteiskuntien kehityksessä voidaan nähdä vääristymiä, jotka uhkaavat kehityksen tervettä jatkumista.

Jälleen tarvitaan kuitenkin käsitteiden selventämistä, näkökulmaa siihen mitä terveydellä ja sairaudella tarkoitetaan. Vallitsevassa ajattelutavassa niillä on hyvin epäselvä sisältö. Sairaus käsitetään erilaisiksi

taudeiksi. Terveys taas on tautien puuttumista. Tällaisella ajattelulla ei juuri päästä eteenpäin pohdittaessa yhteisöllisen terveyden problematiikkaa.

Terveyttä voidaan luonnehtia siksi dynaamiseksi voimaksi, joka ylläpitää tasapainoa elämässä. Tätä tasapainoa uhkaa jatkuvasti kaksi elämän vastaista tekijää, nimittäin kaaos ja jähmettyminen. Niiden välistä tasapainoa ylläpitävä terveyden dynamiikka toimii hyvin monella tavalla. Myös taudit saattavat toimia tämän dynamiikan palveluksessa. Taudeissa tasapainon häiriöt ikäänkuin konkretisoituvat ja paikallistuvat antautuen siten kohdattaviksi ja usein myös parannettaviksi. Siten rajanveto terveyden ja sairauden välillä on kaikkea muuta kuin selvä. Elämä tarvitsee kriisinsä. Kriisit toteutuvat erilaisina tasapainon järkkymisinä. Ne voivat johtaa uudenlaiseen tasapainon mahdollisuuteen ja elämälle tärkeisiin laadullisiin muutoksiin. Kriisien välttäminen voi joskus olla terveyden voitto, mutta yhtä hyvin se voi olla alkua kehityksen pysähtymiselle ja elämää uudistavien voimien jähmettymiselle.

Jähmettyminen voidaan ymmärtää siten, että kaaosvoimat loppuvat elämästä. Järjestys on ottanut niistä yliotteen. Tämä merkitsee elämää ylläpitävän luovan prosessin sammumista, sillä vanhan viisauden mukaan kaaos on luomisen lähtökohta. Kun elämää ylläpitävä ja jäsentävä voima ei meissä enää kohtaa kaoottisia aineksia, itse tämä voima alkaa surkastua ja vähitellen kuolla.

Tämä terveyden ja sairauden kuva koskee käsitykseni mukaan kaikkea elämää, siis myös elämän yhteisöllisiä toteutumismuotoja. Yhteisöt ja yhteiskunnat ovat terveitä niin kauan kuin jonkinlainen elämän mielekkyyttä edustava tendenssi ylläpitää tasapainoa kaaosvoimien ja jähmettävän järjestyksen välillä. Kaaosvoimia edustavat ulkoisen järjestyksen järkkymisen ohella yksilöiden erilaiset ajatukset, kokemukset ja tunteet, joista nousee uusia ennalta arvaamattomia elementtejä yhteisön elämään. Nämä tekijät vaativat suostumista jatkuvasti uusien kysymysten kohtaamiseen ja yhteisön olemassaolon perusteidenkin uudelleen hahmottamiseen.

Kaaosvoimia vastustavat jokaisessa yhteisössä ne vallan muodot, joita yhteisö on kehittänyt. Valta voi tietenkin olla myös mielivaltaa, jolloin se on kaoottinen ele-

mentti. Järjestäytyneissä yhteisöissä valta kuitenkin pyrkii ylläpitämään järjestystä ja jatkuvuutta. Kohtuullisessa määrässä tällainen valta on elämälle välttämätöntä, mutta liian vahvaksi kasvaessaan se kuoletaa ja estää uudistumisen.

Valta tarkoittaa ihmisen hyvin monimuotoista pyrkimystä hallita todellisuutta. Tällainen pyrkimys on ihmisessä perustavanlaatuinen elementti. Voi varmaan sanoa, että se on osa ihmisen identiteettiä eli hänen olemassaolon kokemustaan. Tältä pohjalta on ymmärrettävää, että valta pyrkii jokaisessa yhteisössä kasvamaan. On erittäin poikkeuksellista, että valtaa saanut ihminen toteaa valtansa tarpeettomaksi, olipa tämä muitten ihmisten silmissä miten ilmeistä tahansa. Päinvastoin valta hakee itselleen yhä uusia perusteita.

Vallan olemukseen näyttää siten kuuluvan pyrkimys jatkuvuutensa turvaamiseen ja vaikutuskenttäänsä lisäämiseen. Mitä enemmän valta on nimenomaan järjestyksen valtaa, sitä ilmeisemmin se pyrkii eliminoidaan yhteisöistä niiden kaotettiset elementit ja tällä tavalla tuhoaa niiden uudistumiskyvyn. Tasapainon dynamiikka toteutuu siten, että uusiutuvasti tapahtuu vallan kumoamista ja tällöin kaaosvoimien vahvistumista. Mitä pidemmälle vallan jähmettävät vaikutukset ovat ehtineet, sitä rajummaksi muodostuu kaaos vallan kumoamisen jälkeen. Vaikka tällainen kriisi saatinkin palvella tasapainon palauttamista, se sisältää myös vaaran, sillä kaaos voi ottaa kokonaan vallan ja se merkitsee kuolemaa.

Olemme tottuneet ajattelemaan, että demokratiassa valta on muuttunut vaarattomaksi, koska se on kansan käsissä. Tämä on hyvin yksipuolinen näkemys. Voi sanoa myös, että demokratiassa valta on tullut entistä hyväksyttävämmäksi ja sellaisena myös entistä salakavalamaksi. Nykyisessä hyvinvointiyhteiskunnassa olemme toteuttamassa kulttuuria, joka hyväksyy järjestävän vallan työntymisen kaikille elämän alueille. Väistämättä tämä merkitsee sen elintilan supistumista, jossa yksilöllisyys ja erilaisuus voi toteutua. Tuskin mikään diktatuuri kykenee kilpailemaan nykyisen hyvinvointivaltion demokratian kanssa vallan toteutumisen täyteläisyydestä. Tosin dikta-

tuuri voi mielivaltaana ulottua erittäin pitkälle yksityisten ihmisten elämään. Se voi tehdä elämän sietämättömän epävarmaksi. Mutta jähmettävänä voimana demokraattinen vallankäyttö saattaa sittenkin ylittää sen kaikessa legitiimisyysdessään. Loppuun organisoitu yhteiskunta on myös loppuun jähmettynyt yhteiskunta, jolla ei ole muuta vaihtoehtoa kuin vähittäinen kuolema.

Demokratian kumppanina vallan oikeudesta puolustamassa on meidän aikanamme toinen vahva myytti, nimittäin tieteellinen tieto. Tiede haluaa kertoa millainen ajattelutapa on oikea, millainen väärä. Tiede edustaa nykyisessä kulttuurissa vahvinta autoritääristä tendenssiä. On hämmästyttävää, miten heikosti tiedeyhteisöjen itsekritiikki pystyy vastustamaan tätä tiedon pyrkimystä auktoriteetiksi ja vallan lähtökohdaksi.

Demokratian historiallinen lähtökohta on nouseminen henkilöauktoriteetteja vastaan. Valta on johdettava kansasta eikä mistään yli-inhimillisestä auktoriteetistä. Tähän asenteeseen demokraattinen pyrkimyksemme on jähmettynyt. Se ei ole muuntunut niin, että osaisimme demokratian nimissä vastustaa tiedon asettumista auktoriteetin asemaan. Päinvastoin nykyisessä kulttuurissa on syntynyt demokratian ja tieteen epäsäätyinen avioliitto, joka moninkertaistaa yhteiskunnalliset vallan mahdollisuudet ja tästä aiheutuvan jähmettymisen vaaran.

Järjestöjohtajien kiusaukset

Viimeksi kuluneen kymmenen vuoden aikana on sitä ennen hallinnut hyvin yksinkertaistettu todellisuuden malli alkanut väljentyä. Toimintojen yhdenmukaistaminen ja vallan keskittäminen ei enää ole samalla tavoin muotia kuin 70-luvun alkupuolella. Järjestöjen rooli ei enää välttämättä rajaudu vain edunvalvontayhteisöiksi. Julkishallinnon toiminnan rajoitukset, erityisesti sen jähmeys ja kalleus alkavat ainakin osittain olla tunnustettu asia. Tosin nimenomaan terveydenhuollossa julkishallinnon monopolilla on niin vahvat perinteet, että niiden järkyttäminen on edelleen lähes ylivoimainen tehtävä.

Kulttuurissa vaikuttava vallan lisääntymistendenssi ei kuitenkaan ole menettänyt otettaan. Se hakee nyt vain toisenlaisia muotoja. Tätä pyrkimystä ruokkivat edelleen syvät voimat, nimittäin myynti todellisuuden hallitsemisesta ja meissä kaikissa vahvasti elävä alamaisuus. On syytä korostaa, ettei pyrkimys keskitetyn vallan lisäämiseen välttämättä johdu sitä toteuttavien henkilöiden omasta vallanhimosta. He ovat vain voimakkaasti sisäistäneet myytin valtiovallan kaikkivoivasta luonteesta ja identifioituneet sen palvelijoiksi.

Tämä vallan keskittämisyhtymys on selvästi toteuttamassa uutta strategiaa järjestöjen suuntaan. Järjestöjen roolia ei enää vähätellä eikä niiden tehtäviä pyritä vähentämään. Sen sijaan ne pyritään liittämään osaksi tosiasiallista valtiovaltaa. Tämä tapahtuu toisaalta turvaamalla niiden toiminnan taloudelliset edellytykset ja toisaalta liittämällä ne laajan ja pitkäjänteisen suunnittelu- ja kontrollijärjestelmän piiriin. Valtiovallan ja järjestöjen välisen antagonismin merkitys kielletään. Uskotaan vahvasti molempien yhteneväisiin pyrkimyksiin ja toimintojen yhdensuuntaistamisesta syntyvään hyötyyn.

Tässä tilanteessa järjestöjä johtavat henkilöt joutuvat kohtaamaan mahtavia kiusauksia. Järjestöelämään luonnostaan liittyvä taloudellinen epävarmuus ja riippuvuus jäsenkunnan ailahtelevista mielialoista voidaankin muuttaa aivan uudellaiseksi turvallisuudeksi ja riippumattomuudeksi. Vastaansanomattomalta tuntuu myöskin se, että jäsenkunnan edut toteutuvat parhaiten menemällä mukaan tällaiseen järjestelmään. Kieltämättä paljon todellisia etuja saavutetaan. Mutta kaikella on aina hintansa.

Kaikilla organisaatioilla on tarve korostaa oman tehtävänsä tärkeyttä. Tämä on välttämätöntä myös organisaation kyvyille hoitaa tehtävänsä. Eihän mitättömäksi tai toisarvoiseksi leimaantuneessa tehtävässä jaksakaan ajan oloon toimia innostuneesti. Tämä oman tärkeytensä korostaminen saa kuitenkin vääristyneitä muotoja. Autoinformaatio on eräs keskeinen vääristymisen ilmaus. Tällä käsitteellä tarkoitetaan toimintaa, jolla organisaatio pyrkii ensisijaisesti vakuuttumaan itse tärkeydes-

tään ja osaamisestaan. Esimerkiksi monien valtion keskusvirastojen kentälle lähettämät ohjeet saattavat olla pääasiassa autoinformaation palveluksessa. Käytännön ongelmia tunteva kenttä ei niistä paljoakaan hyödy, mutta sen sijaan ohjeitten lähettäjiä tulee tuntu siitä, että he ovat tärkeitä asiantuntijoita.

Autoinformaatio on tietenkin järjestöjen toiminnassa aina mukana oleva kiusaus, johon lankeaminen kuuluu jossain määrin asiaan. Mutta jos kulluksen rakentaminen ja eräänlainen älyllinen epärehellisyys saa laajan vallan, saattaa ongelma muuttua hankalaksi. Tällainen vaara on olemassa silloin, kun järjestöjohtajien keskeiseksi tehtäväksi muodostuu rahan tarpeen todistaminen julkisen hallinnon edustajille.

Suurin kiusaus liittyy kuitenkin aina identiteetin vääristymiseen. Riippuvuus julkisesta vallasta, toisin sanoen sen rahoituksesta ja kontrollista, saattaa merkitä sitä, että järjestöjohtaja tosiasiasa kokee olevansa julkisen vallan intressien toteuttaja jäsenistönsä päin. Hän ei enää samaistu jäsenistöön ja sen pyrkimyksiin oman elämäntilansa laventamiseen. Hänelle jäsenkunnasta nousevat ideat ja spontaanit toiminnot ovat pikemminkin häiriö kuin ilolla tervehdittävä elämän merkki.

Minulla ei ole riittävästi edellytyksiä arvioida tämän hetken järjestötilannetta eikä sellaisen arvion esittäminen olisi ehkä kovin viisastakaan. Varmaa on kuitenkin, että järjestöihin suuntautuu kovin voimakas keskitetyn vallan paine, joka pyrkii tekemään niistä yhtenäistetyn ja yhä jähmeämmän järjestelmän osia.

Ihmisen ahdistus

Yhteenliittyminen ja yhteisten toimintojen rakentaminen on viime kädessä osa ihmisen pyrkimystä vähentää elämänsä ahdistusta. Varmasti järjestöt yleensä ja erityisesti sosiaali- ja terveysalan järjestöt ovat tässä suhteessa saaneet paljonkin aikaan. Ihmisen ahdistus ei kuitenkaan ole loppunut. Joiltakin osin se on vähentynyt, mutta se on myös saanut uusia muotoja.

Tässä yhteydessä tulee mieleeni Märta Tikkasen kuvaus miehensä Henrik Tikka-

sen viimeisistä päivistä vajaan kaksi vuotta sitten. Tämä monipuolisesti luova mutta myös särmiäs ihminen oli päättänyt, ettei hänen elämänsä saa keinotekoisesti pitkitä. Tätä hänen tahtoaan kunnioittamatta ja omaisilta kysymättä hänet oli kuitenkin tajuttomuusvaiheessa pantu hengityskoneeseen. Lääkärit suostuivat irrottamaan hänet tästä koneesta vain pitkän ja hermoja riistäneen painostuksen tuloksena. Henrik sai kuitenkin lopulta oikeuden tahtonsa mukaisesti lähteä kotiinsa kuolemaan. Mutta siirtyminen pois sairaalasta tuotti yllättäviä vaikeuksia. Koska sairaala oli vapautettu kaikista potilaan ja hänen omaistensa päätöksen aiheuttamista vastuista, ei sairaala voinut myöskään avustaa siirtymisessä. Niinpä paareja ei saatu käyttöön, ei liioin ambulanssia voitu tilata. Sen verran sentään löytyi myönteisiltä, että Märta Tikkanen saattoi omavaltaisesti lainata pyörätuolia henkilökunnan kääntäessä selkäänsä.

Tällaisen julkisuuteen saatetun kuvauksen järjestelmän armottomuudesta luulisi nostattavan rajun keskustelun ja saavan nimenomaan kansalaisjärjestöjä liikkeelle. Mitään ei ole kuitenkaan kuulunut. Kyseessä on ilmeisesti niin vahva valtajärjestelmä, että sen vastustamisesta syntyvät riskit muodostuisivat liian suuriksi.

Monista viime vuosien kokemuksista vahvistunut henkilökohtainen käsitykseni on se, että tämän hetken ihmisen suurin ongelma on hänen yksinäisyytensä, toisin sanoen liittymättömyys. Tämä puoli kulttuurissa ei ole syntynyt sattumalta, vaan kuuluu siihen kehitykseen, jossa ihminen on siirtymässä autoritäärisestä maailmasta pitkän prosessin kautta epäautoritäärisyyttä ja tasa-arvoa todella kunnioittavaan kulttuuriin. Selvitäkseen tässä muutosprosessissa ihmiset tarvitsevat toistensa apua. Tarvitaan sellaisia yhteisöllisiä rakenteita jotka edistävät liittymistä ja ihmisten todellista kohtaamista. Kansalaisjärjestöt ovat keskeisiltä osin syntyneet tästä tarpeesta. Tätä puolta niitten toiminnassa pitäisi myös järjestelmällisesti viljellä. On kuitenkin vaikea ajatella, että viljely toteutuisi aidolla tavalla, jos järjestöt koetaan valtiotodellisuuden jatkeina.

Yksityinen aloitteellisuus ja talkoohenki-

nen yhteistyö ovat olleet suomalaisessa yhteiskunnassa merkittävä voimavara. Ajateltakoonpa vaikka yksityisiä oppikouluja tai kansanopistolaitosta. Olemme kuitenkin siirtyneet kulttuuriin, jossa kaikki tällainen toiminta kuuluu julkisen vallan tehtäviin. Yksityinen yritteliäisyys tällä kentällä katsotaan nykyisin pikemminkin epäsosiaalisuudeksi tai ainakin epärealistisuudeksi kuin arvostettavaksi vastuun ottamiseksi. Yhteiskunnan taloudellinen rakenne progressiivisine verotuksineen on myös muodostunut sellaiseksi, että pääasiassa vapaaehtoisuuden pohjalta tapahtuva toiminta on monilla aloilla lähes mahdotonmuus. Silti on ruvennut ilmaantumaan uudenlaista yksityistä yritteliäisyyttä. On esimerkiksi yllättävää, että monilla paikkakunnilla vanhemmat ovat perustaneet pienkouluja vaikka tämä toiminta vaatii heiltä äärimmäisen suuria ponnistuksia. Vaihtoehtona on yhteiskunnan kokonaan rahoittama koululaitos, koulu joka ei velvoita vanhempia mihinkään. Myös terveydenhuollossa on paljon yksityistä julkisen rahoituksen ja kontrollin ulkopuolella tapahtuvaa toimintaa. Sen on kuitenkin viisainta pitää mahdollisimman vähän ääntä itseltään ja pysyä maanalaisena, jotta toiminnan jatkuvuus olisi mahdollista. Vallan keskittymisen ja ihmisten tarvitsemien palvelujen yhdensuuntaistumisen myötä paine tällaiseen erillistoimintaan näyttää selvästi kasvavan.

Uusien ideoiden ja yksityisen aloitteellisuuden pohjalta tapahtuva toiminta ei merkitse vain pyrkimystä tarjota ihmisille parempia palveluja. Kysymys on myös ihmisten uudesta pyrkimyksestä liittyä toiminnallisesti yhteen. Sellainen palvelutoiminta, joka toteutetaan kaukana palveluja käyttävien ihmisten päiden yläpuolella, on vieraannuttava tekijä, jota vastaan ennemmin tai myöhemmin nouseaan.

On selvää, että virallisista suunnitelmista ja valtion kaikkivoipaisuudesta piittaamaton yksityinen toiminta edustaa kulttuurin kaoottisia voimia. Mutta juuri tällainen kaaos on luovuutta ylläpitävä tekijä. Se on elämän merkki älyllisyyteensä ja hallitsemispyrkimyksiinsä jäätyvässä kulttuurissa.

Nykyisellä valtavalla järjestökentällä on eräs olennainen mahti, joka antaa sille kes-

keisen roolin tulevaa kehitystä ajatellen. Vaikkei teoriassa niin käytännössä järjestöillä on eräänlainen vapaaehtoistyön monopoli. On hyvin vaikea perustaa uusia järjestöjä ja aloittaa uusia toimintoja tilanteessa, jossa varsin kattava järjestöverkko on olemassa. Mitä vahvemmin tämä vapaaehtoistyön monopoli liittyy valtiovallan toteuttamiseen, sitä ilmeisempää on, että kaikki todella uudet ideat joutuvat etsimään toteutumismahdollisuutensa nykyisen järjestöverkon ulkopuolelta.

Jähmettyminen merkitsee kuolemaa yhtä suurella varmuudella kuin kaaoskin. Myös kuolema kuuluu elämään. Kuolema tulisi voida toteutua myös yhteisöissä silloin, kun on sen aika. Tätä tosiasiaa meidän on monasti hyvin vaikea tunnustaa. Näyttääkin siltä, että yhteiskuntamme on täynnä eläviä ruumiita, toisin sanoen yhteisöjä, jotka eivät enää elä, mutta eivät myöskään osaa kuolla.

Kari E. Turunen:

Ihmisen tunnistaminen kasvatuksen perustana

Puhetta ihmiskäsityksestä

Viime aikoina on filosofian ja tieteiden piirissä puhuttu paljon ihmiskäsityksestä. Ihmiskäsityksen on nähty olevan eräänlainen taustaehto sille, kuinka ihmisestä muodostetaan kuvaa eri tieteissä. Myös kasvatuksen alueella on puhuttu paljon kasvatustieteen ja jonkin verran myös varsinaisen kasvatustoiminnan (esim. koululaitoksen) ihmiskäsityksestä.

Koska elävä kasvatuskäytäntö on kulttuurin kannalta ratkaisevaa, olisi erityisesti syytä tulla tietoiseksi siitä ihmiskäsityksestä, mikä toteutuu arkisessa kasvatustyössä. Kaikki toiminta perustuu käsityksiin asioista ja ilmiöistä, mutta identiteetin menettämisen pelossa ihmiset ovat yleensä haluttomia tiedostamaan toimintansa perusteita.

Paljo puhe ihmiskäsityksistä on varmasti ollut tärkeä keino saada jotain väljyyttä muuten niin ahtaisiin rajoihin kiinnittyneeseen tutkimukseen ja kasvatuksen arkipäivään. Keskustelu on jo sinänsä ilmapiiriä muovaavaa ja ehkä siitä yltää heijastusvaikutuksia käytäntöönkin. Kuitenkin tässä keskustelussa on tiettyä toivottomuutta.

Missä on vika, jos puhe ihmiskäsityksestä ei pure tutkimuksen ja kasvatuksen käytäntöön? Onko se vain akateeminen aihe, jota sivistyneesti viljellään, mutta jonka ei katsota merkitsevän mitään elämän kannalta? Onko yleinen luonnontieteellinen

materialismin maailmankatsomuksellinen paatos niin väkevä, että se ei yksinkertaisesti hellitä valtaansa ihmisten mieliin. Vai pelkäävätkö käytännön kasvatustyöntekijät viranomaisten luomaa tarkan järjestyksen ilmapiiriä? Saattaa olla myös niin, että on poliittisesti tarkoituksenmukaista pitää tilanne vaihtoehdoilta suljettuna.

Itse asiassa saatammekin olla ajautuneet aivan uuteen tilanteeseen, jossa on joka puolella vanhoja asenteita, joiden murtuminen vasta voisi johtaa kasvatuskulttuurin tilanteen helpottumiseen. Sanat ihmiskäsitys ja ihmiskuva viittaavat siihen, että ihmisestä voi olla erilaisia käsityksiä tai tieteen luomia erilaisia kuvia. Ikään kuin tällaisen asian voisi mieltymystensä mukaan valita. Ihmiskäsitysten esittelystä on muodostunutkin uusi akateemisen oppineisuuden haara.

Olemme tieteissä tietyn pintarationalismin kahleissa. Puhutaan paljon, mutta ei monikaan ajattele sen olevan merkityksellistä kasvatukseen orientoitumisen kannalta. Akateeminen mylly pyörii ja itse kasvatustieteiden kulttuurisen ilmapiirin muovaava hallinnollinen paatos. Kun korkeinta hallintojohtoa myöten puuttuu tyystin näkemys kasvatuksesta, eivät muutkaan arvelleet mitään näkemystä tarvittavan. Tilanteessa on unenomaisen lukkiutuneisuuden piirteitä.

Ihmiskäsityskouluja

Kasvuajattelun kehitys voi johtaa, mutta myös pysähtyä siihen, että tiedostetaan mahdollisuus muovata opetusohjelmia erilaisista ihmiskäsityksistä lähtien. Näin syntyy erilaisia kouluja. Tällä hetkellä näkyvimvät vaihtoehdot ovat peruskoulu ja Steiner-koulu sekä eräät muut kokeilukoulut. Edistyykö kasvatuksen tilanne sillä, että on erilaiseen ihmiskäsitykseen ja sen mukaiseen pedagogiikkaan perustuvia kouluja? Ainakin se lisää kansalaisten vapautta itse valita kasvatuksen päämääriä ja se lisää keskustelua. Mutta tämä ei ole ehkä kasvatuskulttuurin kehityksen kannalta riittävä. Voi syntyä tilanne, jossa on valikoima erilaisia ”ihmiskäsityskouluja”.

Parhaimmillaan ihmiskäsityskoulut ovat tietysti jatkuvassa kehitysliekkeessä. Niiden ilme muuttuu sitä mukaa, kun kasvattajien kokemus ja ymmärrys kehittyy. Tietysti voi olla niinkin, että ihmiskäsitys on ennalta annettu eikä sitä voida tai kyetä kehittämään. Liikkumatila esim. peruskoulussa tai Steiner-kouluissa voi olla tästä syystä hyvin rajoittunut. Paineita muuttumattomuuten voi tulla monelta taholta.

Normaalikoulun kannalta tilanne on siten vaikea, että mitään peruskoulun pedagogiikkaa ole olemassa. On tietysti hallinnollisuuden ja pirstoutuneisuuden sävyttämä arkinen käytäntö, mutta näkemystä toiminnan motiivina ei ole. Tällöin on vaikea keskustella toiminnan mielestä ja merkityksestä. Kouristuksenomaisesti tarraudutaan järjestykseen ja keskustellaan vain järjestyksestä. Näkemyksettömyys on sekä kulttuurisesti että poliittisesti uhkaavaa. Se on tosin ajan henki kaikkialla.

Näkemyksettömyys on kulttuurin puutetta

Kulttuurien tilanne on kuihtunut. Ihmisten mielissä ja sieluissa ei elä kulttuurisia, köhottavia aineksia. On syytä oivaltaa, että tämän seurauksena ovat nimenomaan havainnot (sisäiset näkemykset todellisuudesta) väljähtyneet. Varsinkin juuri ihmisen havaitseminen on kulttuurista, kulttuurin elähdyttämää havaitsemista, ja parhaim-

millaan tarkkanäköisyyttä.

Miten kouluihin saataisiin ilmapiiri, jossa kulttuurinen avartuminen olisi mahdollista? Ehkä ei kovin suoraviivaisesti tarvita mitään uutta ihmiskäsitystä, vaikka erilaiset ihmiskäsitykset voivat avata kasvattajan ymmärrystä ihmisen eri olemuspuolille. Voidaksemme vastata tähän kysymykseen, on meidän lähdettävä hakemaan sille taustaa juuri havaitsemisen ongelmasta.

Havainto ja tulkinta

Kaikessa työssä on havainnolla keskeinen sija. Teot voivat perustua vain havaintoihin, joita teemme ympäristöstämme. Joissakin konkreettisissa töissä on havainto varsin ongelmaton (esim. kirvesmies puun karkeassa käsittelyssä). Ongelmallista on tällöin lähinnä se, kuinka teot kehittyvät suhteessa havaintoihin. Harjaantuminen johonkin konkreettiseen työhön on juuri välittömien havaintojen ja tekojen hioutumista yhteen.

Kaikki havaitseminen edellyttää kuitenkin tulkintaa. Teko on vastaus tietynlaiseksi ymmärrettyyn havaintoon. Havaitun merkityksen ymmärtäminen kehittyy kokemuksen kautta. Havainnon kehittyminen edellyttää kuitenkin havaitsijan persoonallista kehittymistä. Yksi tapa kehittää havaitsijaa on kouluttaa hänet oppeihin ja näkemyksiin, joilla havaintoja tulkitaan. Opeilla on vain se paha puoli, että vaikka ne avaavat havaintoa joillekin puolille todellisuutta, ne voivat myös sulkea tai sammuttaa havaintoa joillekin toisille todellisuuden alueille. Maailmankatsomukselliset, teoreettiset tai muut muodolliset päätökset ottavat osan havaitsijasta omaan valtaansa.

Maailmankatsomuksellinen päätös, jonka vallassa elämme, pitää havaintoina lähinnä ns. aistimuksia. Nykyään maailmankuva halutaan rakentaa erityisesti näköaistimuksiin ja niihin tukeutuviin mielikuviin. Usein ei edes ymmärretä, että kaikki havainnot ovat tulkittuja aistimuksia. Havainnoksi voisi oikeastaan kutsua vain ajattelun jäsentämää aistimusta. Ihmisessä toimiva energeettinen sielunlaatu, ajattelu, jäsentää suorastaan automaattisesti koh-

dattua. Ajattelun sisältöihin, tapaan tulkita todellisuutta, vaikutetaan kouluttamalla.

Havainnossa on siis kaksi laatua yhdistyneenä: aistimus ja ajattelu. Jotta havainnot kehittyisivät, täytyy kahden eri energian kehittyä ihmisessä: aistimista synnyttävän energian ja ajattelua synnyttävän energian. Molemmilla on omaa suorastaan elintoinnallista automaattisuutta, mutta näitä energioita viljelemällä voidaan havaintoa kehittää. Pelkkä ajattelun viljely ei ehkä yksin kehitä lainkaan havainnon kykyä. Tarkkaavaisuus on mm. pyrkimystä herättää aistimista ja ajattelun jäsentävää voimaa.

Elämys havainnon energiana

Havainto on siis jotain olennaisesti muuta kuin aistimus. Näkemystä havainnosta on kuitenkin laajennettava vielä tästäkin. Havainto ei ole vain jotain aistimisen (esim. värin ja äänen) peruslaatujen ja ajattelun yhtymistä. Aistiminen nimittäin herättää meissä myös elämyksiä. Oikeastaan kaikki kohtaaminen (olivatpa ne aistimuksia, esineitä, ihmisiä, yhteisöjä tai aatteita) herättää elämyksiä. Elämyksellisyys on sekin suorastaan elintoiminnallisen automaattista reagointia kohdattuun.

Tarkka aistimuslaadun (värin tai äänen esim.) erottaminen elämyksestä on itse asiassa varsin vaikeaa. Ne tuntuvatkin kietoutuvan toisiinsa. Elämykset ovat kuitenkin sisäisempiä ja siksi ehkä subjektiivisempiaakin. Ne lähestyvät energeettiseltä laadultaan tunteita. Elämykset kuuluvat ihmisen pakonomaisesti toimiviin perusenergioihin, joten niiden toimintaa ei voi sivuuttaa. Elämyksiä voidaan viljellä ja kehittää, eivätkä ne syvimiltään ole sen subjektiivisempia kuin aistimuksetkaan, vaikka niihin vaikuttaakin jo selvemmin persoonallinen ja muu kulttuurinen energeettinen laatu.

Ajan hengen paineessa saatetaan esim. ajatella että taiteilija operoi pelkillä aistimuksilla. Mikä taiteilijan aines lieneekin (väri, sana, puu, metalli, sävel jne.), hän tietysti harjaantuu vain tekemällä. Taiteilija tuskin haluaa kuitenkaan välittää vain pelkistettyjä aistimuksia. Aistimukset ja aistilaatujen suhteet herättävät aina myös elämyksiä.

Elämä on elämyksiä

Me saamme siis kaikesta kohtaamastamme elämyksiä. Niin kuin aistimus syntyy "automaattisesti", niin syntyy aina elämyskin. Pelkät aistimukset ovat kaikista "mekaanisin" osa todellisuuden kohtaamista. Elämykset ovat jo dynaamisempia. Aistimukset tulevat automaattisemmin, mutta elämyksissä voi olla kyse kyvystä saavuttaa ne. Kuvassa on mukana aina myös ajattelu, joka tulkitsee sekä aistimuksia että elämyksiä. Ajattelu tulkitsee ja tiedostaa saavutetuja elämyksiä.

Elämysvaruuden kehittyminen on eräs puoli ihmisen kehittymistä. Erityisesti taiteet ovat viljelleet tätä ihmisen kyvykkyyttä ja näin pyrkineet syventämään ihmisen kykyä kohdata maailmaa. Varsinkin puhtaita aistimuslaatuja viljelevä taide (kuvaamataide, säveltaide) edellyttää taiteilijan havainnon kehittymistä elämysten alueella. Havainnon (tulkitun kohtaamisen) käsitettä onkin laajennettava pelkistä aistimuksista elämyksiin.

Taiteilijan havainto ei terävöidy vain suhteessa pelkistettyihin aistinlaatuihin, vaan olennaista on värin, värin suhteiden, muotojen, sanojen soinnin, eleiden, rytmien ja niiden suhteiden herättämät elämykset ihmisissä. Taiteilija voi materiaalisella elämysarvoja hyväksi käyttäen luoda ideansa mukaisen vaikutuksen. Taiteessa lienee useimmiten kysymys juuri kyvystä tehdä tarkkoja havaintoja, havaintoja käytetyn aineksen ja elämysarvojen välisestä suhteesta. Taiteilijan on opittava aistimaan (elämyksellisesti kohtaamaan) myös kulttuurissa eläviä (viljeltyjä) elämyslaatuja, jotka myös vaikuttavat kohdatun tulintaan. Kulttuuri on aina muokannut aistimista, puhumattakaan elämyksistä.

Elämykset eivät ole kuitenkaan niin subjektiivisia kuin on haluttu aistimusevidenssin päätöksessä ymmärtää. Elämyksillä on ainakin kulttuurin piirissä ja ehkä syvemminkin yliyksilöllistä pätevyyttä. Elämykset ovat sekä pakonomainen että välttämätön suhde todellisuuteen. Muuten todellisuus olisi olennaisella tavalla tyhjä. Elämyksiä voidaan kehittää, jolloin todellisuus on ilmeikkäämpi ja informatiivisempi. Elämykset ja tunteet muistuttavat jossain

määrin ajattelua, koska ne kantavat itsensä todellisuuden tulkintaa, siis ajattelonomaista ainesta.

Vain se on subjektille todellista, minkä hän kykenee kohtaamaan. Tietämisessä on aina kysymys subjektiivisten edellytysten kehittymisestä, toiselta puolelta kohtaamisen kyvyn laajentamisesta, toiselta puolen ajattelun osuvuuden terävöittämisestä. Kohtaaminen (aistimus, elämys, tunne) on perusta, jolta ajattelu pyrkii rakentamaan jäsentyneen, luotettavan käsityksen.

Elämys on aistimusten ja tunteiden väli-maastossa oleva sekä aistimista että tuntemista muistuttava kohtaamisen perusaines. Taiteissa on varsinkin ns. esteettinen elämys tärkeä. Esteettistä elämystä voidaan pitää erityisenä kehittyneenä elämyksen la-jina. Esteettisyys on, ei vain taiteilijan, vaan myös taiteen vastaanottajan kyvykkyyttä. "Kauneus on katsojan silmässä".

Ihmisen havainnossa on kysymys elämyksien kehittymisestä. Kehittymättömät elämykset (tai joko ajatusten tai tunteiden kahlitsevat) merkitsevät kyvyttömyyttä käsittää ja tietää. Ihmisen ilmeet, eleet, lii- kahdukset, äänen sävyt jne. tavoitetaan sekä aisteilla että elämyksillä. Tarkkaavai- suus suhteessa aistimuksiin ja elämyksiin tekee tarkkanäköiseksi, mutta se edellyttää tietysti näiden sielunenergioiden viljelyä, jotta voi olla niiden suhteen tarkkaavainen. Kasvattajan on syytä kehittää näitä havainnon perusedellytyksiä.

Tunteet sielun perusenergiana

Kyvykkyys elämyksiin on riippuvainen tunteiden kehittyneisyydestä. Itse asiassa tunteet ovat myöskin ihmisen tapa kohdata todellisuutta. Ne ovat selvästi subjektiivisempia luonteeltaan kuin elämykset. Tunteet ja elämykset poikkeavat toisistaan siinä, että elämys on hyvin jäsentymätöntä ja kokonaisvaltaista, kun taas tunne puhtaimmillaan ilmaisee välittömästi itsensä. Tunteesta tiedämme yleensä, mikä se on.

Sanalla "tunto" taas ilmaisemme jotain selvästi sielullisempaa (subjektiivisempaa- kin) kuin elämys, mutta myös jotain, joka ei vielä ole ilmaissut itseään. Puhtaat tunteet ovat kaikkien subjektiivisimpia (esim. ilo, viha). Ne kertovat etupäässä kokijan ti-

lasta, vaikkakin ovat suhteessa ympäristöön. Tunnot ovat sen sijaan kompleksisempia (rakentuneita) ja niin ne ovat myös informatiivisempia.

Tunteet, tunnot ja elämykset (aistimusten ohella) ovat ihmisen tapaa kohdata maailmaa. Siksi ne ovat aina informatiivisia, ne ovat tiedon perustaa. Subjektiivisimmillaan ne ehkä kertovat jotain vain kokijasta. Kuitenkin ne ovat aito perusta, jolla todellisuudessa muodostetaan käsityksiä. Sielullisen olemuksemme kehittyminen näillä alueilla merkitsee kohtaamisen kyvyn, ja siten todellisuuden laajentumista. Jos tuntojen alueen perusaines puuttuisi, me emme voisi saada mitään käsitystä maailmasta, ainakaan ihmisten maailmasta; se olisi tyhjä.

Tyypillistä on tosin nykyaikana torjua elämysten ja tunteiden todellisuus, esim. teoreettisista tai maailmankatsomuksellisista syistä. Näin se ei tosin tule epätodelliseksi, moni ihminen vain sokeutuu entisestään niiden suhteen. Tunteiden alue (osa psykodynamiikkaa eli sielunvoimia) on tosin aina olemuksensa mukaan osittain tietoisuuden ulkopuolella. Ihmisen osaan kuuluu ilmeisesti kyvyttömyys tiedostaa kaikkia häntä liikuttavia voimia. Pahakin pääsee vaikuttamaan ihmisessä kehittymättömien ja tiedostamattomien tunteiden kautta.

Kohtaaminen ja ajattelu

Ajattelun kurinalainen viljely (totuudellisuuden suunnassa) auttaa jäsentämään kohdattua ja kehittämään sen informaatioarvoa. Kohtaaminen on aina subjektiivista, vaikka subjekti pyrkii ajatuksin muodostamaan kohdatusta luotettavan kuvan.

On syytä korostaa, ettei ajattelu sinänsä saavuta mitään, vaikka ajattelussa herääkin helposti omnipotenssin harha, kaiken tietäminen ja kaiken hallitseminen. Ajattelun tehtävä on vain jäsentää havaittua. Näin esim. fyysikaalisissa tieteissä ajattelu jäsentää aistimuksia (esim. teknisiä havain- toja). Ihmistuntemuksessa on havainnossa myös elämyksillä ja tunnoilla keskeinen si- ja. Muutoin ei kohdata ihmistä. Vain kohdattu on todellista. Kohtaamisen kyky on siis aivan olennainen tiedon edellytys.

Taiteet viljelevät tietysti myös tunteita,

eivät pelkästään elämyksiä. Elämykset, tunnot ja tunteet ovat toisiinsa palauttamattomia laatuja, joilla kuitenkin on toisiinsa vaikutusta. Myöskin ihmisten kohtaaminen on eräänlaista taidetta, erityisesti kokijan kykyä "nähdä" kohtaamisen ulottuvuuksia. Näin on kaikilla ihmisyyden ja kulttuurin tasoilla. Välitön perushavainto, psykodynaaminen havainto, kulttuurielämyksen tai -virran tiedostaminen, eksistentiaalinen kokemus, uskonnollinen sisäinen kohtaaminen; kaikki ne ovat todellisia hänelle, joka on ne kohdannut. Ihmisen tunnistamisessa on olennaista intensifioida niitä energioita, jotka kohtaamisessa todentuvat. Tämä edellyttää myös itsetuntemuksen kehittymistä.

Ihmisten kohtaaminen on jotain, jossa toteutuu tiedostettuina elämyksinä ja tunteina vain pieni osa mahdollisesta. Subjektiiviset (psykodynaamiset) edellytyksemme ovat kovin rajalliset, mutta sisäisyyden energioita voidaan viljellä sekä tunteiden että ajatusten tasolla.

Ihmissuhdetyössä havainto on käsitettävä siis laajasti aistimusten, elämysten, tunteiden ja tunteiden saavuttamiseksi. Ajatus aina jäsentää tätä kohtaamista, mutta sielullisessa on aina jotain merkitystä ilman ajatustakin. Ajattelu onkin lähinnä sielun pelkistynein osa, se on pelkistynyttä merkitystä.

Kasvatusteko

Kasvatustyö, kuten kaikki toiminta, perustuu havaitsemiseen. Kasvatustilanteissa heräävät tunnot ovat olennainen osa sitä perusmateriaalia, joiden pohjalta havainto ja kasvatusteko muodostuvat. Elävässä kasvatustilanteessa tämä kaikki tapahtuu välittömästi ja tiedostamatta. Valmistautuminen näihin tilanteisiin saavutetaan menneitä kokemuksia pohtimalla ja pyrkimällä tunnistamaan ihmistä näissä tilanteissa.

Kasvatustekoon vaikuttaa heräävien tunteiden ja tilannetta jäsentävien ajatusten ohella myös tahdon, tekojen kehittyneisyys. Teot ovat opittuja ja hioutuvat harjaantumisen myötä. Inhimilliset tottumukset sävyttävät tekojen luonnetta. Tästäkin syystä kasvatusteko on jotain vahvasti yksi-

öllistä kuten kaikki inhimillinen toiminta. Laajasti ottaen pedagogiikka, mutta suppeammin didaktiikka on tekojen jäsentymistä ja harjaannuttamista.

Vaikka tässä esityksessä on yritetty laajentaa havaintojen käsitettä niihin elämyksiin, joita kasvatustilanteessa herää, ei ole syytä kuitenkaan unohtaa kasvatuksen rationaalista luonnetta. Opetusohjelma on eräs olennainen rationaalisuuden osa kasvatustyössä. Tosin olemme ajautuneet tilanteeseen, jossa opetusohjelma muodostaa melkein yksinomaisen rationalismin kasvatustyössä, koska näkemys kasvatukseen on kuihtunut. Opetusohjelmien tarkoituksellista rationaalisuutta olisi opittava tarkastelemaan laajemmasta näkemyksellisestä perspektiivistä. Tällaista näkökulmaa voi tarjota vain ihmisen tunnistaminen ja siihen perustuva pedagogiikka.

Kasvatuksen kannalta ei kuitenkaan ole riittävää tarkastelu jostain hyvin yksilökeskeisestä (esim. psykologisesta tai filosofisesta) näkökulmasta, vaan olennaista on nähdä kasvatustyö ennen kaikkea kulttuurinäkökulmana. Tähän olennaisimpaan kasvatuksen puoleen kiinnitämme huomionsamme lopuksi.

Ihmisen kulttuurinen olemus

Edellä esitetyssä on jossain määrin yksilöpsykologinen sävy. Ihmisen olemisen toteutuu kuitenkin ratkaisevasti yhteisöllisissä ja kulttuurisissa yhteyksissä. On vähän harhauttavaa puhua ajattelusta, tunteesta ja tahdosta siten kuin ne olisivat yksilöllisiä kykyjä. Energeettisinä olemuksina niitä voidaan pitää yksilön toteutumisen potentiaalisina edellytyksinä, mutta sisältönsä ne saavat lähes yksinomaisesti yhteisöllisestä ja kulttuurisesta ympäristöstä.

Ajattelu on synnyssään kommunikatiivista, yhteistä. Tunteet puolestaan ovat vastavuoroisia. Ei voi ajatella, että olisi tunnetta, joka ei liittyisi ihmissuhteisiin, nykyisiin tai menneisiin. Tahdolla ja teolla on lopulta aina mielensä vain suhteessa yhteisön ihmisten tahtoihin ja yhteiskunnan monimuotoiseen tahtojärjestelmään. Tahdossa on aina yhteistahtoa mukana. Tekojen urat, arjen askeleet ovat vahvasti ehdol-

lisiä yhteisön ja yhteiskunnan toimintoihin nähden. Sieltä ne ovat myös saaneet mallinsa.

Kulttuuri on jotain, joka kohottaa ihmisen yksilödynaamiselta tasolta kohti henkisyttä. Olemukseltaan yhteisöllisenä kulttuuri viljelee ihmistä, hänen sielullisia energioitaan henkistäen niitä. Kulttuuriarvot viljelevät yksityistä ihmistä kohti yleisempää inhimillisyyttä. Samalla kulttuuri vapauttaa, herättää ja intensifioi elämää. Inhimillisen elämän arvo on luonteeltaan kulttuurista. Elämän kulttuurista syvyyttä hämärtävät yleensä juuri ihmisessä piilevät psykodynaamiset itsekkyyden, narsismin voimat.

Jos kulttuuriset arvot jostain syystä häviäsivät, ihminen altistuisi pahasti oman sielunelämänsä alkeellisimmille voimille. Vaikka kulttuuriset muutokset tapahtuvat hitaasti niin, ettei suuria vaurioita saada helposti hetkessä aikaan, niin jossain määrin olemme ajautumassa ainakin virallisten kasvatuslaitosten osalta tällaiseen tilanteeseen. Se maailmankatsomuksellinen paatos, jota koululaitoksessa viljellään, rajoittaa ihmisen kykyä tunnistaa ihmisyyttä.

Kulttuuristen arvojen määrittely ei suinkaan ole kovin helppoa. Itse asiassa ne ovatkin jotain, mikä on löydettävä ja mistä on jatkuvasti pyrittävä tietoisuuttaan syventämään. Perinteisiä perusarvoja ovat esim. totuus, kauneus ja hyvyys. Perinteisiä ihanteita ovat mm. rohkeus, sääli, rakkaus, uskollisuus, rehellisyys jne. Sosio-kulttuurisia kykyjä ovat mm. ihmettely, kunnioitus, kohtuullisuus, ennakkoluulottomuus, vastuullisuus jne. Kulttuuriarvojen kenttä on monimuotoinen ja muuttuvakin. Aatteet, elämykselliset kulttuurivirrat, ideat ja pyrkimykset ovat yhteisöllisiä ilmiöitä, jotka kantavat kulttuurisia arvoja, puhdainta tai sumentuneina. Kulttuuri on kulttuurivirtoja. Kulttuurin tehtävä on puhutella, herättää ihmistä.

Kulttuurinen kasvatus

Sen ohella, että kasvattajalla tulee olla mahdollisimman osuvia tietoja ihmisestä, tulee hänellä olla mahdollisimman laaja kulttuurinen tietoisuus. Kasvatusta, ihmis-

tä kehittyvänä olentona on aina tarkasteltava kulttuuritietoisuuden läpi. Inhimillisillä kyvyillä, heikkouksilla ja ominaisuuksilla on merkitystä vain kulttuurisesta näkökulmasta. Pelkkä ihmisen sielullinen tarkastelu johtaa kulttuurisen kohottavan elämäskentän kuivettumiseen ja kasvatuksellisesti olennaisimman voiman menettämiseen.

Ihmistä voidaan tunnistaa pekästään sielullisesta näkökulmasta; se on välttämätön perustaso ymmärrykselle. Kulttuuriset virrat (taide, tiede, filosofia, uskonto jne.) muodostavat ja luovat kuitenkin aineistoa, jossa ihmisen tunnistaminen tapahtuu kulttuuristen arvojen syventämisestä näkökulmasta. Goethen runous voi tuntua romanttisesta perusilmeestä johtuen vanhahtavalta, mutta se sisältää myös mahtavan aineiston, jonka avulla voi oppia tunnistamaan ihmistä kulttuuristen arvojen valokeilassa (dramaattisuus, traagisuus, sääli, ymmärtävyisyys jne.). Näin ihminen näyttäytyy myös henkisenä, kulttuuria ja yhteisyyttä luovana olentona.

Kasvatuksen tulee siis sisältää kaikella tasolla ja kaikissa käänteissään myös kulttuurin arvoja. Eri ihmiset tuntevat erilaisen kulttuuristen virtojen puhuttelevan itseään. Opettajakunta voi näin edustaa hyvinkin monenlaista kulttuurista antia opiskelijan kannalta. Kun lapsen ikäkausinen sielunenergeettinen olemus ymmärretään oikein, voidaan häntä todella pyrkiä kasvattamaan vahvaan, rikkaaseen ja elämäsytyteiseen elämään.

Tästä näkökulmasta katseltuna voi hyvin ymmärtää, kuinka huolestuttavaa ainakin pitkällä tähtäimellä on nykyinen yksipuolinen informaattinen, "arvoton" kasvatusilmapiiri. Tärkeä vinouttava taustasy tähän on se "tieteellinen" ajattelu, jonka pelkistynyt maailmankatsomuksellinen paatos on heikentänyt kasvattajien kykyä tunnistaa ihmistä ja kulttuuria. Tilanne voidaan nähdä tietysti niinkin, ettei kasvatustiedettä vielä ole edes syntynytäkään. Näin siksi, että tieteen tehtävänä on todellisuuden käsittäminen, eikä tällaista käsittämistä kasvatuksen alueella juuri ole. Tilannetta kansallisella tasolla pahentaa se, että taustalla on myös ankaria poliittisia intohimoja, joita ei olla haluttu julkisuuden tiedostavan.

Hannu Virtanen:

Kuka sen arvokadon oikeastaan keksikään?

Kasvatuksen arvoista on viime aikoina keskusteltu paljon varsinkin kouluopetuksen yhteydessä. Tässä arvokeskustelussa on kuitenkin jäänyt melko vähälle huomiolle sen asian pohtiminen, mitä 'arvon' käsitteellä ylipäättänsä ymmärretään. Sitten onkin käynyt niin, että käytetyt lähtökohdat ovat olleet hyvinkin erilaisia ja koko keskustelu on jäänyt paljolta pelkäksi haquamunnaksi.

Jouduttuani tavallaan melkein sattumalta tutustumaan koulukasvatusta koskevaan aineistoon tulin ajatelleeksi, että käytävän keskustelun tulevaisuuden kannalta olisi ensiksikin yritettävä selvittää jo esiintulleita käsityksiä ja yrittää samalla näyttää, missä määrin eri näkemykset ovat lähtökohdiltaan yhteensovitettavissa tai toisensa poissulkevia.

Arvojen ja tosiasioden erottelu

Se käsitys, että arvot ja 'todellisuutta koskevat tosiasiatiedot' voitaisiin kasvatuksessa ja opetuksessa selvästi erottaa toisistaan, esiintyy selkeänä esimerkiksi peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä: *"Olisi tärkeätä, että opettajat pystyisivät opetuksessaan pitämään tosiasiat ja arvotukset erillään toisistaan ja ohjaisivat oppilaitakin näiden välisen eron havaitsemiseen."* (Komiteamietintö 1970 A4, s. 43) Asiaa jälkikäteen historiallisesti ja geneettisesti tarkastellen voidaan ajatella tähän käsitykseen päädytyn sen saman ajatuskulun seurauksena, jonka tuloksia oli myös ns. yhteiskuntakeskeinen koulutuspolitiikka,

1960-luvun yhteiskunnallinen ilmapiiri oli toisaalta voimakkaasti puoluepolitisoitunut, toisaalta taloudellisen kasvun ideologian sävyttämä. Poliittisten puolueiden keskinäisen kilpailun ja erityisesti vallan kasvun tuloksena syntyi paitsi edellämainittu idea yhteiskuntakeskeisestä, säädellystä koulutuksesta, (jonka ajatuskulun ehkä puhtain esimerkki on vuoden 1971 koulutuskomitean mietintö) myös jonkinlaiseen poliittiseen individualismiin pohjautuva 'kannanotto' koulutuksen taustalla oleviin arvoihin nähden. Kouluopetus, niinkuin monet muutkin asiat, joutuivat tuolloin eräänlaisen puolueiden välisen ideologisen kiistan kohteeksi ja niinpä lähdettiinkin nimenomaan poliittisia ideologioita koskien siitä, että koulun tehtävä ei ole suorittaa yhteiskuntapoliittisia arvovalintoja, vaan näiden tekeminen jäisi oppilaalle itselleen. Koulu voisi enintään 'antaa tietoja erilaisista aatesuunnista'. Taloudellisen kasvun ideologia puolestaan oli aate, josta puolueiden välillä voitiin saada aikaan melko pitkälle menevä yksimielisyys: vähitellen oli huomattu, että ainakin tiettyyn rajaan saakka koulutustason yleinen nostaminen merkitsi taloudellista kasvua kiihdyttävien vaikutusten aikaansaamista. Opetuksen suhteen tämä tuli luonnollisesti merkitsemään tietoaineksen korostumista kahdessaakin mielessä: ensiksikin tietona *asetettuna erilleen sen merkityksistä*, toiseksi tietona ymmärrettyinä *välineeksi hyötyyn*. (Edellisestä historiikista, esim. Sarjala J.: Suomalainen koulutuspolitiikka, WSOY 1981)

Jokainen POPS-mietintöä selailut lieenee

huomannut, että sen peruseriaatteisiin sisältyy tekijä, joka suorastaan näyttää edellyttävän arvopäämäärien tuomista mukaan opetukseen. Kasvatuksen perustavoitteeksi on nimittäin asetettu oppilaan omaleimaisen kokonaispersoonallisuuden kehitys. (Esim. Komiteanmietintö 1970 A4 s. 23) Persoonallisuuden muodostumista ja eheytymistä edistävaksi seikaksi on edelleen ajateltu selkeän arvojärjestelmän omaksuminen. (Komiteanmietintö 1970 A4 s. 54) Se ratkaisu, joka mietinnössä annetaan edellä esille tulleiden päämäärien toteuttamiseksi on myös ilmeinen, mutta yhtä ilmeistä ei liene kaikille ollut se, mitä tämä ratkaisu tulee merkitsemään sen kannalta, millaiseksi tavoitteeksi mainittu kokonaispersoonallisuus tulee kasvatustyön osuudelta muodostumaan: opetuksessa pyrittiin välttämään eksplisiittisten arvoarvostelmien tekemistä, mutta uskottiin silti opettajan voivan edistää oppilaan persoonallisuuden kasvua ja eheytymistä tietoa antamalla. Faktatieto todellisuuden säännönmukaisuudesta, syistä ja seurauksista, antaisi oppilaalle mahdollisuuden itse muodostaa tiedostamiensa lainmukaisuuksien avulla johdonmukaisia valintamalleja. Kokonaiskuvan muodostuminen maailmasta eri oppiaineiden antamien erillisten hajatietojen lomassa pyrittiin tekemään mahdolliseksi ns. läpäisyperiaatetta toteuttamalla; eri oppiaineiden keskeisten sisältöjen yhdistyminen kokonaisuuksiksi katsottiin antavan oppilaalle välineen yhtenäisen maailmankuvan muodostamiseen.

Pohtimatta tässä sen enempää, miten hyvin edellisten periaatteiden toteuttamisessa on käytännössä *onnistuttu*, voidaan vielä yrittää selventää niiden taustalla olevaa ajatuskulkua muodostamalla jonkinlainen alkeellinen malli sellaisesta maailmankuvasta, joka mahdollistaisi tämännäköisen tosiasioiden ja arvojen erottelemisen. Pyrkimyksenä on siis nyt yrittää suorittaa eräänlainen looginen rekonstruktio geneettisen ja historiallisen tarkastelun asemesta. Eräs *mahdollinen* malli koostuu seuraavista viidestä väitteestä:

- 1) Todellisuus koostuu tosiasioista ja niiden välisistä syy-seuraussuhteista.
- 2) Tekemillään valinnoilla ihminen voi vai-

kuttaa vähintään syy-seuraussuhteiden syihin.

3) Valintojen preferenssijärjestystä koskevat väitteet ovat arvoarvostelmia.

4) Tosiasioita ja niiden välisiä suhteita voidaan *kuvata* tekemättä arvoarvostelmia edellämainitussa mielessä.

5) Voimme *opettaa* tosiasioita ja niiden välisiä suhteita tekemättä arvoarvostelmia. Tarkastellaan ensiksi kohtia 3) - 5). Kohdassa 3) on ensiksikin annettu määritelmälle, mitä arvoilla tässä mallissa tarkoitetaan, ja kohdissa 4) ja 5) esitetään, että tällä tavalla annettu arvojen ja tosiasioiden erottelu olisi ensiksikin teoriassa mahdollinen ja sen lisäksi myös toteutettavissa käytännön opetuksessa.

Jos määrittelemme arvot kohdan 3) tavalla, saamme ne ainakin alustavasti, määritelmän tasolla, erotettua 'tosiasioista': arvot ovat jonkinlaisia tosiasioiden mahdollisuuksien järjestyssuhteita. Mutta, jos tarkastelemme väitteen sisältöä hieman lähemmin ja vähemmän abstraktilta tasolta, huomaamme, että varsinainen vaikeus on piilotettu sanaan 'valinta'. Valitessamme eri mahdollisuuksista ja siis tehdessämme arvoarvostelmia kohdan 3) mielessä valitsemme *tiedossamme* olevista mahdollisuuksista. Tämän seikan huomaaminen auttaa ymmärtämään jo alustavasti sitä, miksi koulu, olkoonpa millainen tahansa, on väistämättä myös "maailmankatsomuskoulu": tiedon 'siirtämiseksi' oppilaille joudutaan valitsemaan, millaisen tiedon siirtäminen ja opettaminen katsotaan keskeisimmäksi ja tärkeimmäksi. Tämän valikoinnin suorittamiseen on toivotonta yrittää löytää mitään "objektiivista kriteeriä". Edelleen, vaikka olettaisimme jollakin tavalla (millä?) löytäneemme kriteerin sille, millaista tosiasiatietoa (Tässä kohden on hyvä palauttaa mieleen esimerkiksi keskustelu uskonnonopetuksesta peruskoulussa.) koulussa jaetaan, on edessä vielä ongelmallisempi kysymys, joka nousee esiin paljon syvemältä. Vaikka olettaisimmekin, että meillä teoriassa olisi tiedossamme kaikki mahdollisuudet ja valinnat eivät tässä mielessä olisi rajoitettuja, joutuisimme lisäksi olettamaan myös, että omistamme oikean tosiasioiden kuvausjärjestelmän. Samaa 'tosiasiaa' voidaan hahmottaa mielivaltai-

sen monella tavalla riippuen siitä, millaista käsitemallia käytetään. Näin oletus 'tosiasioiden' kuvaamisesta ilman arvoarvostelmia (väitteen 3) mielessä) edellyttää myös todellisuutta 'oikealla tavalla' kuvaavan ideaalikielen olemassaoloa. Näin käytännössä jo jokainen *käsitemalli* toimii mahdollisuuksien rajoittajana ja tällä tavalla myös arvottajana väitteen 3) mielessä. Periaate 4) osoittautuu näinollen melko epäilyttäväksi, ja väite 5) on ilmeisen väärä. Tässä ei ole mahdollista eikä tarpeellistakaan mennä syvemmälle kaikkien viiden väitteen ontologiaan, mutta on syytä huomata ainakin se seikka, että ensimmäisen ja toisen väitteen kombinaatio ei suinkaan ole ainoa mahdollisuus saada aikaan arvojen määrittely valintojen jonkinlaisena järjestysuhteena. Mutta *tämän* havainnon tekeminen ei suinkaan "pelasta" meitä edellisiltä vastaväitteiltä todellisuuden kuvaamisen arvovapausteille. On siis vaikea löytää tapaa määritellä arvoja valintojen avulla ja samalla pitää kiinni mahdollisuudesta muodostaa 'puhtaita tosiasioita koskevia väitteitä', olkootpa nämä tosi-asiat määriteltä miten tahansa.

Yleisesti hyväksyttyjen päämäärien etsiminen

Eräs tapa, jolla edellä esiintulleita vaikeuksia on tietenkin yritetty välttää, on se, että luovutaan tiukasta arvojen ja tosiasioiden erottelusta ja katsotaan riittäväksi se, että kasvattajan tietoisesti tai tietämättään ilmaiset arvot ovat vähintään yleisesti hyväksyttyjä. Jo tässä on syytä huomauttaa, että tietenkin myös edellisessä mallissa tämä periaate toimii siinä suhteessa, että kasvattajien toiminta perustuu tieteellisen käytännön tuloksena syntyneisiin käsityksiin. (Tieteellisen tutkimuksen tulokset ovat totakai ainakin 'yleisesti hyväksyttyjä'.) Mutta tämäläisen periaatteen soveltamisessa voidaan mennä pidemmällekin. 1960-luvun muotitermin, moniarvoinen yhteiskunta, luoman melkein totaalisen arvorelativismiin harhan haihduttua tultiin kohta huomaamaan, että taloudellisen kasvun ideologian lisäksi (tai jopa asemesta) saat-taisi yhteiskunnassamme olla elossa paljon

muutakin ideologista tai arvoväitteistä ainesta, jonka merkityksestä voitaisiin olla yhtä mieltä koulun vaikuttajien keskuudessa. (Jonkinlaisena sivuhuomautuksena tähän voisi lisätä, että samoihin aikoihin poliittiset ideologiat alkoivat yhä suuremmassa määrin muistuttaa toisiaan muissakin kuin koulutuspolitiikkaa koskevissa kysymyksissä, niin että nyt ollaan jo tilanteessa, jossa kaikki poliittiset periaateohjelmat voisivat aivan hyvin olla yhden ja saman mainostoimiston tuotetta.) Ja toisaalta koulutuksen yhteiskunnallisen säätelyn idean kautta oli luonnollista päätyä ajatukseen, että myös arvot, moraali ja hyve ovat jotakin, johon kansalaisia olisi syytä kasvattaa. (Tähän voisi puolestaan sivuhuomautuksena lisätä, että mainituntapaisten pyrkimysten kukkeimmat muodot saavutettiin samoihin aikoihin kulttuuripoliittikan piirissä, jonka alan eräästä mietinnöstä voidaan jo lukea sellaista tekstiä, että tavoitteena on, että kaikki kansalaisten vapaa-ajan toimintakin pitäisi vähitellen saada jonkin hallinnonalan piiriin... toivotaan vain, etteivät ainakaan kaikki yhteiskuntasuunnittelijoiden toiveudet koskaan toteudu!) Ideana oli nyt yrittää määritellä "hyvä" jollakin sellaisella tavalla, joka antaisi tulokseksi jonkinlaisia yleisesti hyväksyttyjä eettisiä kasvatuspäämääriä. Tämän ajateltavan tuloksina voidaan mainita esimerkiksi KTL:n kasvatustavoitetutkimusprojekti ja kouluhallituksen järjestämät kasvatustavoiteseminaarit.

Kasvatustavoitetutkimusprojektin toimintamallina oli aluksi abstrahoida alan kirjallisuudesta luettelo tavoitteita, joiden toteuttamisesta voitiin jo etukäteen ajatella oltavan melko yksimielisiä ja tämän jälkeen tutkia eksplisiittisesti, miten suurta kannatusta valitut tavoitteet saavat. Lisäksi tutkittiin sitä, miten hyvin nämä tavoitteet arveltiin saavutetun kasvatuksessa. Tutkimuksen tuloksena saatiin sellaisia tavoitteita kuin rehellisyys, oikeudenmukaisuus, vastuuntunto, rauhan arvostaminen, jne, joista todettiin vallitsevan suuren konsensus. (Kari, Sauvala: Kasvatustavoitetutkimusprojekti 1980, s. I-VII) Jos vertaa tässä tutkimuksessa esiintulleita tavoitteita siihen, mitä POPS-mietinnössä alunperin ajateltiin saavutettavaksi, voitaneen kai to-

deta, että on melko vaikea nähdä, miten näistä tavoitteista johdettaisiin minkäänlainen selkeä arvojen järjestelmä. Tavoitteiden yleisyyden ja abstraktisuuden saamme selville, kun teemme havainnon, että esimerkiksi oikeudenmukaisuus, vastuuntunto ja rehellisyys ovat pikemminkin käsitteitä, joiden avulla punnitsemme jonkun teon tai jonkin henkilön moraalisuuden astetta kuin arvoja, joita voitaisiin asettaa kyseenalaiseksi. Näyttää siltä, että tämännäköiset käsitteet ovat pikemminkin tekemisissä yhteisen käsitteellisen kulttuuritaustamme kanssa kuin itse arvoiksi nimitettäviä. Tämä huomio ei tietenkään tee tyhjäksi kasvatustavoitetutkimusprojektin päämääriä; nykyisin vallitsevassa käsitteellisessä ilmastossa on toki tärkeätä aluksi yrittää edes konstruoida arvokäsitteitä, joiden avulla asioista voidaan selkeästi keskustella. Jos asetamme edellä esilletulleita tavoitteita, rehellisyys, oikeudenmukaisuus, jne suhteisiin erityisesti niiden poliittisten ideologioiden kanssa (, jotka näin jälkikäteen tarkastellen tuntuvat 1960-luvulla ollen tärkeimpiä arvoneutralismin synnyttäjiä), voisi sanoa, että esimerkiksi poliittinen ideologia voi antaa sisältöä sille, miten rehellisyyden, oikeudenmukaisuuden ja vastuuntunnon ideat milloinkin tulkitaan. Vasta näiden käsitteiden käyttö yhteydessä toimintaan voi antaa merkityksiä niiden abstraktisti ilmaisemille arvolähtökohdille. Tämän huomaa konkreettisesti esimerkiksi tarkastelemalla yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden käsitettä poliittisen oikeiston vs. vasemmiston näkövinkkelistä. Näin huomaamme, että tutkimuksen löytämä yksimielisyys koskee pikemminkin sitä, että nimitämme samoilla nimillä periaatteitamme, joilla arvoja mittaamme, kuin sitä, että kannattaisimme samoja arvoja.

Arvojen tiedostaminen

Jos ja kun hyväksymme lähtökohdaksi ajatuksen kasvatuksen ainakin jonkinasteisesta väistämättömästä arvosidonnaisuudesta, herää melkein välttämättä seuraavaksi ajatus siitä, että kenties juuri tämä seikka voisi olla arvokasvatuksen lähtökohta: kasvattajan ensimmäinen tehtävä tällä alueella

olisi pyrkiä saattamaan oppilaat tietoisiksi arvoista. Tietoiseksi tekeminen on tietenkin ensiksi syytä aloittaa opettajista: *“Opetuksessa on arvosidonnaisuutta ainakin sen mukaan, millainen esitys- tai painotustapa opettajalla on. Opettaja voi persoonallisuudellaan vaikuttaa oppilaisiinsa. Kun tämä tiedostetaan, pystyvät oppilaat liittämään opetuksen sopivaksi katsomallaan tavalla omaan maailmankatsomukseensa. Mikäli sidonnaisuuksia ei tiedosteta, indoktrinaation mahdollisuus lisääntyy ja opetuksen objektiivisuus vähenee.”* (Komiteanmietintö 1977:2 I, s.78) Vastaava ajatus esiintyy myös kouluhallituksen kasvatustavoiteseminaarin raportissa: *“Opettajalla on oikeus päätyä oman maailmankatsomuksensa sisäistämiseen ja sen esittämiseen oppilaille sillä edellytyksellä, että hän ei pyri juurruttamaan katsomustaan oppilaisiin.”* (Kouluhallitus 2/1976, s. 53) Eroa siihen näkemykseen, jota edellä käsiteltiin yhteisten arvopäämäärien etsimisen nimellä, on se, nyt yhteisenä ensimmäisessä luvussa käsitellyn näkemyksen kanssa, ajatus siitä, että oppilas on itse arvojen muodostaja. Opettaja voi toimia tämän kehityksen mahdollistajana tai estäjänä riippuen siitä, miten hän tehtävänsä asennoituu. Ajatuskulun luonnollinen jatkokysymys on nyt, miten kasvatusta parhaiten voi toimia oppilaan omakohtaisen arvomaailman (ja maailmankatsomuksen?) muodostumisen edistäjänä? Luonnollisestikaan ainoa mahdollinen vastaus ei ole se, että ainoastaan opettajat pyrkisivät sisäistämään ja tiedostamaan omat arvositoumuksensa, vaan voidaan toimia aktiivisesti myös siihen suuntaan, että oppilas itse todella alkaisi muodostaa omaa arvomaailmaansa. Näin alamme lähestyä kysymyksiä siitä, millä tavalla ihmisen arvotajunta kehittyy, millä tavalla moraalikehitys tapahtuu ja ylipäätänsä kysymyksiä ihmisen olemuksesta. Esimerkkinä ajatuskulun johtumisesta tähän suuntaan käy vaikkapa seuraava: *“Kasvattaja joutuu muodostamaan jonkun peruskäsityksen ihmisestä, ihmisen ‘olemuksesta’. Tämä on kasvatustiedon looginen lähtökohta, joka säätelee kaikkia muita tiedollisia ja toiminnallisia, jopa koulutuspoliittisia valintoja. Ellei tätä valintaa tehdä tietoisesti, se tehdään tiedottomas-*

ti.” (Wilenius: Kasvatuksen ehdot 1978 s. 29) Ihmisen moraalisen ‘olemuksen’ tutkiminen ei anna tietoa ainoastaan siitä, mitä ihmiselle ylipäättensä voidaan opettaa ja minkätyyppisten asioiden opettaminen olisi hyväksi, vaan voidaan tutkia tarkemmin myös sitä, missä tilanteessa ja missä kehitysvaiheessa minkäkinlainen oppiminen on parhaiten soveliasta. Voidaan siis yrittää konstruoida jonkinlaista teoriaa ihmisen arvotajunnan kehitysvaiheista. Tämän-tyyppisiä teorioita on kehityspsykologian piirissä muodostettukin, mutta Suomessa ei niitä juurikaan ole yritetty soveltaa. Eräs viime aikoina keskustelun piiriin tuotu tämäntapainen teoreettinen kehittäminen on ns. arvojen selkiinnyttäminen. *“Arvojen selkiinnyttämisprosessia käytetään kasvatuksessa siten, että oppilaat opetetaan tekemään valintoja ja tekemään niitä oman harkinnan mukaan itse, ilman, että valinnat olisivat etukäteen määrättyjä tai vaikkapa opettajan taholta ohjailtuja. Erilaisen vaihtoehtojen huomaamiseen ja keksimiseen oppilaat on syytä opettaa.”* (Aho: Arvojen selkiinnyttäminen kouluopetuksessa, Kasvatus 4/1983) Arvojen selkiinnyttämisprosessissa on ajatuksena se, että oppilas tulee tietoiseksi tekemistään valinnoista ja kokee ne tahdotuiksi, lisäksi se, että oppilas pyritään opettamaan toimimaan tekemiensä valintojen mukaisesti.

Summa summarum?

Tässä vaiheessa lienee jo melko selvää, että muutamalla melko triviaalilla käsitteellisellä siirtymällä voidaan edellisissä kohdissa käsitellyt erilaiset näkökulmat saada ainakin osin muodostamaan jonkinlainen looginen kokonaisuus. Ensimmäisenä esitettystä ideasta arvojen ja tosiasioiden erotelusta voimme pelastaa ajatuksen siitä, että arvot ja tosiasiat ovat todellakin jotakin laadullisesti erilaista ja tässä mielessä toisistaan erotettavissa. (Ei kuitenkaan ole syytä ajatella, että arvot ja tosiasiat voitaisiin käsitellä kumpikin joksikin ‘olioiksi’ tai ‘enteiteiksi’, vaan on tosiaan syytä ajatella, että nämä käsitteet viittaavat joihinkin *käsitteellisesti* erilaisiin kategorioihin jotenkin siihen tapaan, että ‘tosiasiat’ viittaavat jo-

honkin sellaiseen, jonka *suhteina* arvoja puolestaan voidaan pitää.) Ja että todellakin on syytä kasvattaa oppilaita tämän eron tiedostamiseen. Mutta sensijaan on nimenomaan syytä luopua siitä ajatuksesta, että nämä asiat voitaisiin pitää opetuksessa *erillään* toisistaan: pikemminkin on korostettava sitä, että ne esiintyvät aina yhdessä. Arvot ilmaisevat jotakin sellaista, miten me ‘tosiseikkoihin’ suhtaudumme. Näin voimme saattaa melko järkevällä tavalla ensimmäisessä ja viimeisessä kappaleessa esitetyt näkökannat toistensa yhteyteen: arvojen tiedostamisen lähtökohtana on arvojen ja tosiasioiden erottaminen, ei siinä mielessä, että voitaisiin esittää joitakin neutraaleja tosiasioita riippumattomina arvositoumuksista, vaan nimenomaan käsitteellisessä mielessä. Tällä tavalla oppilas voi tulla tietoiseksi tekemistään valinnoista. (Kokonaan toinen asia on sitten, miten hänet saadaan käyttäytymään toivotulla tavalla.)

Toisessa kappaleessa kehiteltyä näkökulmaa puolestaan voidaan hyödyntää kolmannen kappaleen valossa sillä tavalla, että pidämme kasvatustavoitteita kuten rehellisyys, oikeudenmukaisuus, vastuuntunto, jne. niinä *näkökulmina*, joiden *puitteissa* oppilaat opetetaan tekemään valintoja, jotka *ilmaisevat* heidän *arvostuksiaan*.

Ehkä kuitenkin kaikkein tärkein kysymys koko keskustelussa on se, miksi oikeastaan tällaisia kysymyksiä ylipäättensä on ilmennyt. Mikä on tehnyt arvoista sen tasoisen ongelman, että niistä on kouluopetuksen yhteydessä alettu keskustella niinkin paljon kuin tehdään? Jos otamme yleiseksi näkökulmaksi koulutukseen sen ajatuksen, että koulun tehtävä on siirtää kulttuuriperintöä jälkipolville, on kai luonnollista, että tällöin myös arvot, jotka kulttuurisamme vallitsevat, ovat ‘siirrettävää aineistoa’?... Varsinkin, kun otamme huomioon sen kaikenlaisen yhteiskunnalliseen säätelyyn tähtäävän ideologian, joka maassamme on pitkään vallinnut. Ettei vain olisi niin, että meidän kulttuurimme oli vähitellen kadottanut tiedon käsityksestä ne merkitykset, josta arvot nousevat. Se kulttuuriperintö, jota jälkipolville alettiin 60-luvun lopulla *siirtää*, näyttääkin tässä mielessä olevan kulttuurimme ilmeinen kuva, tai voidaan myös sanoa, että peruskoulun ole-

tettu arvokato on todellakin ollut niissä yhteiskunnallisissa suunnitteluelimissä, joiden toimesta opetussuunnitelmat syntyivät. On ehkä aivan turhaa huolestua *siitä*, etteivätkö yhteiskuntasuunnittelijat olisi juuri tässä mielessä onnistuneet tavoitteissaan.

Lähteet:

Leena Aho: Arvojen selkiinnyttäminen kouluopetuksessa. Kasvatus 4 1983

Kari, Jouko; Sauvala, Atso: Kasvatustavoitetutkimusprojekti I. Jyväskylän yliopisto, kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja 1980.

Komiteanmietintö 1970 A4: Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Opetussuunnittelun perusteet. Helsinki 1971.

Koulun kasvatustavoitteista — kahden seminaarin mietteet. Kouluhallitus kokeilu- ja tutkimustoimisto 2/1976.

Sarjala, Jukka: Suomalainen koulutuspolitiikka. WSOY 1981.

Wilenius, Reijo: Kasvatuksen ehdot. Jyväskylä 1978.

Tapio Kaitaharju

Herättelijän vastuu

Perin harvoin tulemme arkielämässä miettinyeksi, onko ympärillämme oleva näkymätön maailma niin autio ja tyhjä kuin mitä sanotaan ja miltä se enempiä ajattelematta voi tuntua. Vähäinen oman koke-

muspiirin kartoittaminen saattaisi selvittää asiaa. Varmaan lähes jokainen on aistinut jossakin elämänsä tilanteessa itsensä ulkopuolisia hyvän tai pahan olon tunteita ja samoin omaa ajattelua joko auttavia tai si-

tä häiritseviä vaikutelmia. Herkimmin näitä tunteita on saattanut saada esimerkiksi ollessaan suuressa ihmisjoukossa tai työskennellessään joidenkin ihmisten kansa ajattelua vaativan tehtävän parissa. Mistä tässä oikein on kysymys?

Näkemykseni mukaan olemme joka hetki alttiita monille näiden kaltaisille näkymättömille energioille. Ne koskettavat meitä, me ikään kuin ”uimme” niiden muodostamassa valtameressä ja saamme niistä tietoisesti tai tietämättämme vaikutteita omaan toimintaamme. Lukuisten energioiden joukosta kannattaa ehkä hieman lähemmin tarkastella juuri tunne- ja ajatus-energioita, joita me itse yksilöinä ja ihmiskuntana saamme aikaan. Tietoisesti voimme niitä sitten myös joko käyttää hyväksemme tai väistää.

Kaikki hyvät ajatuksemme ja tunteemme ”tekevät työtä” ja kehittävät niitä vastavia hyviä energioita, jotka sitten jäävät vaikuttamaan tuossa ympärillämme olevassa valtameressä oman ”painoarvonsa” mukaisesti. Vastaavasti huonot ja pahat ajatuksemme ja tunteemme saavat aikaan omia energioitaan. Nämä kaksi toisilleen vastakkaista hyvän ja pahan virtausta liikkuvat sitten tuossa valtameressä — eivät aina selkeästi erillisinä, vaan toisiinsa sekoituneina.

Taiteen tekijät — taidetta luovat ja sitä esittävät — käyttävät usein ehkä tietämättään hyväkseen näitä energioita etsiessään kosketuskohtia taiteensa kokijoihin. Vähemmän ajatusenergioita, koska niiden kohderyhmä on aina paljon pienempi kuin se, jota on mahdollista päästä koskettamaan tunne-energioilla. Tunteella taiteen kokeminen ei vaadi itseltä ponnistelua sillä tavoin kuin ajatteleminen.

* * *

Aikamme luovassa ja esittävässä taiteessa on viime vuosina voimistunut suunta, missä voittopuolisesti negatiivisin tehokeinoin koetaan herättää huomaamaan yksilöön kohdistuva, yhä kasvava väkivalta ja yhteiskunnan elämän vinoutuminen. Tämä suunta ilmenee etenkin kirjallisuudessa, näytelmissä ja elokuvissa. Niissä se vaikuttaa varsin vahvasti taiteen kokijoiden suojattomaan kohderyhmään.

Yhteiskunnallisten epäkohtien ja vääryyksien osoittaminen on ollut taiteen yhtenä vakavana tehtävänä jo varhaisista ajois-

ta lähtien. Tänä päivänä ei siten tehdä mitään olennaista uutta työtä, vaikka tämän suunnan saavutukset näkyvätkin räikeinä. Tämä johtuu siitä, etteivät yhteiskunnan kehitystä säätelevät voimat enää juuri nimeksikään aseta rajoituksia taiteen tekijän ”itsensä toteuttamiselle”.

Täydellinen vapaus taiteen tekemisessä on hyväksi silloin, kun tekijä ymmärtää siihen olennaisesti kuuluvan vastuun. Pahaksi silloin, kun vastuu unohtuu tai halutaan unohtaa. Mutta onko taiteen tekijällä yleensä vastuuta?

Jokainen ihminen kantaa vastuun omasta työstään. Joissakin tapauksissa on vain pulmallista sen määrittelemisen, ellei tekijässä itsessään ole mittaa sitä varten. Lentokapteenin työvastuu on selkeä, taiteen tekijän sen sijaan hämärä ja harkinnasta riippuva. Ellei jälkimmäinen löydä omaa vastuutaan, saattaa itsensä toteuttaminen toimia hänessä hallitsemattoman vietin tavoin ja aiheuttaa suojattomalle kohderyhmälle etenkin tunne-elämän vaurioita.

Taiteen tekijän on varmaan perin vaikeaa määritellä oman vastuunsa rajat. Niiden liian tiukoiksi rajaaminen saattaisi pudottaa työstä pois jotain olennaista — juuri sen, mikä on tarkoitettu vahvimmin vaikuttamaan. Harkinnan varaisissa tapauksissa varmaan useimmiten voittaa esimerkiksi juuri arveluttavien tehokeinojen mukaan ottaminen.

* * *

Vastuunsa ymmärtävän ja työnsä hallitsevan taiteen tekijän pitäisi ”herättää” väkeville tehokeinoillaan suojaton kohderyhmä, mutta ei jättää tätä negatiivisten, elämää rappeuttavien tunne-energioiden valtaan. Koska elämään sisältyy kaksi toisilleen vastakkaista puolta, hänen tulisi kokonaiskuvan luomiseksi rakentaa vielä positiivinen ”malli” tai antaa ajatuksia siitä, millainen olisi ollut sen mukainen ratkaisu tai toiminta.

Negatiivisten tunne-energioiden valtaan jäänyt suojaton taiteen kokija jää edelleen niiden edellyttämään ”perusvireeseen” ja vetää tietämättään itseensä ympäristöstään lisää näitä energioita. Taidetta kokiessaan hänen olisi pitänyt saada edes välähdyksen verran elämän kokonaisuutta rakentavaa ymmärrystä, eikä ainoastaan kosketusta sen tuhoavaan puoleen.

TUOMOLA MARTTI
VAINAMOISEN 23 A 16
00100 HELSINKI 10

Kirjoittajat:

Joensuu Matti, teol.tri, Helsinki
Kaitaharju Tapio, liikennetarkastaja, Kuopio
Perheentupa Antti-Veikko, valt.kand, Helsinki
Turunen Kari, yht.lis, Jyväskylä
Virtanen Hannu, fil.kand, Jyväskylä